

tasavvur

tekirdag ilahiyat dergisi | tekirdag theology journal

e-ISSN: 2619-9130

tasavvur, Aralık/December 2023, c. 9, s. 2: 1049-1090

Namazda İmama Uyan Kimsenin (Me'mûmun) Kıraati

The recitation of the person who is following the imâm in prayer

Adem YENİDOĞAN

Dr. Öğr. Üyesi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

İslam Hukuku Anabilim Dalı

Asst. Prof., Manisa Celal Bayar University

Faculty of Theology Department of Islamic Law

ORCID: 0000-0003-0582-3818

adem.yenidogan@cbu.edu.tr

ORCID: 0000-0003-0582-3818

DOI: 10.47424/tasavvur.1327566

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 14 Temmuz / July 2023

Kabul Tarihi / Date Accepted: 11 Ekim / October 2023

Yayın Tarihi / Date Published: 31 Aralık/December 2023

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık / December

Atıf / Citation: Yenidoğan, Adem . "Namazda İmama Uyan Kimsenin (Me'mûmun)

Kıraati". Tasavvur - Tekirdağ İlahiyat Dergisi 9 / 2 (Aralık 2023): 1049-1090.

<https://doi.org/10.47424/tasavvur.1327566>

İntihal: Bu makale, ithenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by ithenticate. No plagiarism detected.

web: <http://dergipark.gov.tr/tasavvur> | mailto: ilahiyatdergi@nku.edu.tr

Copyright © Published by Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
İlahiyat Fakültesi / Tekirdag Namık Kemal University, Faculty of
Theology, Tekirdag, 59100 Turkey.

CC BY-NC 4.0

Öz

İslam'ın en temel ibadeti kabul edilen namazın geçerliliği birtakım kurallara bağlanmıştır. Namaz öncesinde ve esnasında riayet edilmesi gereken bu kurallara fıkıh dilinde şart ve rükün denilmektedir. Namazda kıyam halinde iken yerine getirilen kıraat, bu kuralların en önemlilerinden biri olup namazın rükünlerindedir. Dolayısıyla namazın sahih olabilmesi için yeteri kadar kıraatin yapılması gerekmektedir. Yapılmaması durumunda namaz geçersiz sayılmaktadır. Bu sebeple namazda kıraat meselesi fakihler tarafından detaylı olarak ele alınmış, ne, ne zaman ve ne kadar okunulacağı noktasında farklı görüşler ortaya konulmuştur. Bu noktada fakihler üç temel görüş ileri sürmüşlerdir. Hanefiler namazda imama uyan kimsenin kıraatte bulunmaması gerektiğini belirtmiş, kıraatin cehrî veya hafî olmasını dikkate almaksızın me'mûmun kıraatini mekruh saymışlardır. Hanefilerin tam aksi görüşü savunan Şâfiiler ise cemaatle kılınan namazların tümünde me'mûmun kıraatte bulunması gerektiğini ve bunun vacip olduğunu söylemişlerdir. Me'mûmun kıraatsiz namazının ise sahih olmadığını ileri sürmüşlerdir. Görüşlerini kıraatin cehrî veya hafî olmasına bağlı olarak açıklayan Mâlikî ve Hanbelîler ise kıraatin hafî olduğu namazlarda me'mûmun kıraatte bulunacağını belirtmişlerdir. Kıraatin cehrî olduğu namazlarda Hanbelîler, okumak istemesi halinde me'mûmun imam sükût ettiğinde kıraatte bulunmasının daha güzel olduğunu, Mâlikîler ise, bu durumda me'mûma hiçbir şekilde kıraat gerekmediğini söylemişlerdir. Fakat her iki mezhebin fakihleri me'mûmun kıraatte bulunmasını vacip görmemiş, kıraat yapmasa da me'mûmun namazının geçerli olduğunu kabul etmişlerdir. Mezheplerin genel kanaati olarak sunulan bu üç temel görüşün tümünde mezhep içi ihtilaflar bulunmaktadır. Hanefiler haricindeki fakihlerin me'mûmun kıraatiyle ilgili görüşlerini asıl itibarıyla me'mûmun, imamın kıraatini işitmesi veya işitmemesi ekseninde belirledikleri anlaşılmaktadır. Me'mûmun Fâtiha'yı okumasında kıraatin cehrî veya hafî olmasına itibar etmeseler de Fâtiha'dan sonra sûre okuması konusunda kıraatin cehrî veya hafî olmasını dikkate alan Şâfiiler ile Mâlikî ve Hanbelî fakihlerin kıraatin cehrî olduğu namazlarla ilgili ileri sürdükleri görüşlerin temelinde de me'mûmun, imamın kıraatini işitmesi veya işitmemesinin yer aldığı söylenebilir. Me'mûmun kıraatiyle ilgili farklı kanaat belirten fakihler görüşlerini temellendirmek için Kitap, Sünnet, sahabe kavli ve kıyastan delil getirmişler-

dir. Fakihler görüşlerini benzer delillerle temellendirmelerine rağmen farklı neticelere ulaşmışlardır. Bu farklılığın ortaya çıkmasında ise âyetin delil sayılması, Hz. Peygamber'den (s.a.s.) nakledilen rivayetleri değerlendirirken farklı yaklaşımda bulunmaları ve kıyas argümanlarının farklı olması gösterilebilir. Fakihler arasında görüş farklılığına yol açan diğer sebeplerin fakihlerin birbiriyle çelişen rivayetleri telif etme noktasında ihtilaf etmeleri ve benzer rivayetleri farklı kabule delil olarak kullanmaları olduğu söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Fıkıh, Namaz, Kıraat, İmam, Me'mûm, Muktedî

Abstract

The validity of the prayer which is accepted as the most basic worship of Islam has been tied to a set of rules. These rules which must be followed before and during the prayer are called conditions and pillars in the fiqh language. The recitation performed while standing during the prayer is one of the most significant of these rules and is accepted one of the pillars of the prayer. Therefore, in order for the prayer to be valid, it is required to make enough recitations. If it is not done, the prayer is considered invalid. For this reason, the topic of recitation in prayer has been discussed in detail by the jurists, and different opinions have been submitted what, when and how much to recite. The jurists have suggested three basic views on this issue. Hanafis have stated that a person who follows the imâm in prayer should not recite, and they have accepted the recitation of ma'mûm as makruh regardless of whether the recitation is loud or silent. The Shâfi'is who uphold the opposite view of the Hanafis have said that the ma'mûm have to recite in all the prayers in which the qirâ'ât is loud and silent, and that it is obligatory for the ma'mûm to recite. According to Shâfi'is the prayer of a ma'mûm without recitation is not valid. Malikis and Hanbalis who have explained their opinions by taking into account that the recitation is loud and silent have stated that the ma'mûm should recite during prayers in which the recitation is silent. In the prayers where the recitation is loud the Hanbalis have said that the ma'mûm should recite when the imâm takes a break from recitation, while the Malikis have said that the recitation is not required for the ma'mûm. However the jurists of both sects have not considered that the recitation is obligatory to ma'mûm. And they have acknowledged that the prayer of the ma'mûm was valid even if he has

not recite. There is intra-sectarian disagreement in all of these three basic views which are presented as the general opinion of the sects. Although we are talking about the intra-sectarian disagreement, it is understood that the jurists except the Ḥanafîs have determined their views on the recitation of the ma'mûm within the context of whether the ma'mûm hear or do not hear the recitation of the imâm. It can be said that this understanding is at the basis of the views put forward by the Shâfi'îs who take into account that the recitation is loud and silent about the ma'mûm's recitation of the sûrat after the Fâtiha. Likewise it is possible to say that this understanding is at the basis of the percepts brought forward by the Malîkî and Ḥanbalî jurists about the prayers in which the recitation is sound. The jurists who expressed different opinions about the recitation of the ma'mûm similarly brought evidence from the Qur'ân, the Sunnah, opinions of the Companions and qiyâs to justify their views. Although the jurists have grounded their views on similar evidence, they have reached different conclusions. The reason for this difference it can be shown that the direction of the verse (âyat) to be taken as evidence, their different approaches when evaluating the narrations transmitted from the Prophet (pbuh) and the fact that the arguments of qiyâs are different.

Keywords: Fiqh, Prayer, Recitation, Imâm, Ma'mûm, Muqtadî

Giriş

Kur'ân kelimesiyle aynı kökten gelen kıraat sözlükte; "*okumak, tilavet ve telâffuz etmek*"¹ manasına gelmektedir. Terim olarak çeşitli ilim dallarında farklı anlamlara gelse de kıraat kelimesinden genellikle Kur'ân okuma manası anlaşılmaktadır. Fıkıhtaki kullanımına bakıldığında sözlük ve terim anlamlarının yanında namazın rükünlerinden birini ifade ettiği görülmektedir. Dolayısıyla fıkıh terminolojisinde kıraat, namazda kıyam esnasında Kur'ân okuma

¹ Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd el-Cevherî, *eş-Şihâh tâcü'l-luğa ve şihâhu'l-'Arabîyye*, thk. Ahmed Abdülğafur Attar (Beyrut: Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, 1407/1987), "karae", 1/65; Ebü'l-Fadl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî İbn Manzûr el-İfrîkî, *Lisânü'l-'Arab* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1414/1990), "karae", 1/128-129; Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdirrezzâk el-Bilgrâmî el-Hüseynî ez-Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-Kâmûs* (b.y.: Dâru İhyâü't-Türâs, 1422/2001), "karae", 1/364 vd.

manasına gelen özel bir anlamı ifade etmektedir.² Gece ibadetinden bahsetmesi sebebiyle dolaylı bir şekilde namazda kıraatle ilişkilendirilen “*Artık Kur’ân’dan kolayınıza geleni okuyun.*”³ âyeti dışında kıraatin fıkhıdaki bu özel kullanımı Kur’ân’da doğrudan yer almamaktadır. Namazda kıraat meselesi Hz. Peygamber’den (s.a.s.) nakledilen “*Kıraatsiz namaz olmaz.*”⁴ vb. rivayetlere dayandırılmıştır. Fakihlerin konuyla ilgili rivayetleri değerlendirme ve yorumlamalarına bağlı olarak kıraatin namazın rükünlerinden sayılıp sayılmadığı hususunda farklı görüşler ileri sürülmüştür.⁵ Fakihlerin çoğunluğu kıraati namazın rükünlerinden kabul etmişse de Zeydiyye’den Hasan b. Sâlih b. Hayy (öl. 168/784-85), Süfyân b. Uyeyne (öl. 198/814) ve Mu’tezile’den Ebû Bekir el-Esamm (öl. 200/816), namazda kıraatin farz olmadığını söylemişler-

² Ebubekir Sifil, “Kıraat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 25/433.

³ Kur’ân Yolu (Erişim 12 Mayıs 2023), el-Müzzemmil 73/20.

⁴ Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi’ es-San’ânî el-Himyerî, *el-Muşannef* (Beyrut: Dâru’t-Te’sil, 1437/2013), 2/409 (No. 2830, 2833); Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm el-Absî el-Kûfî, *el-Muşannef fi’l-ehâdis ve’l-âşâr*, thk. Kemâl Yûsuf el-Hût (Riyad: Mektebetü’r-Rüşd, 1409/1989), 1/317 (No. 3625); Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî, *Müsnedü’l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, thk. Şuayb el-Arnaût vd. (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1421/1001), 13/442; 15/444 (No. 8076; 9711); Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail b. İbrâhîm el-Cü’fî el-Buhârî, *el-Câmi’u’s-Şahîh*, thk. Mustafa Dîb el-Buğâ (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1414/1993), 40 (No. 99); Ebû’l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *Şahîhu Müslim*, thk. Muhammed Fuâd Abdulbâki (Beyrut: Dâru’t-Türâsî’l-Arabî, 1374/1955), Salât, 42 (No. 397); Ebû Ca’fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hacri el-Misri et-Tahâvî, *Şerhu meâni’l-âşâr*, thk. Muhammed Zehra en-Neccâr - Muhammed Seyyid Cädü’l-Hak (Beyrut: Alemü’l-kütüb, 1414/1994), 1/208 (No. 1234); Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî, *Hilyetü’l-evliyâ’ ve tabakâtü’l-asfiyâ’* (Mısır: Matbaatü’s-Saade, 1394/1984), 7/269; Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdulkadir Atâ (Beyrut: Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, 1424/2003), 2/240, 275 (No. 2934, 3061); Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakî, *Kitâbu’l-kırâati halfe’l-îmâm*, thk. Muhammed Saîd b. Besyûnî Zeğlûl (Beyrut: Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, 1405), 17, 18, 94, 126 (No. 9, 12, 202, 303); Ebû Muhammed Cemâluddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Muhammed ez-Zeylâi, *Naşbü’r-râye li tahrici ehâdisi’l-Hidâye*, thk. Muhammed Avvâme (Beyrut: Müessesetü’r-Reyyân, 1418/1997), 1/367, 2/147.

⁵ Sifil, “Kıraat”, 25/433.

dir.⁶ Namazda kıraatin farz olduğunu kabul eden fakihler ise bazı ayrıntılarda ihtilaf etmişlerdir. Bu bağlamda me'mûmun kıraati fakihlerin ihtilaf ettikleri konular arasında yer almaktadır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla me'mûmun kıraatini tüm mezhepler açısından ele alan müstakil bir çalışma bulunmamaktadır. Konuyla ilgili Muhammed Latif Altun'un "*Evezâi ve Hanefî Fakihlerin Görüşü Bağlamında Namazda Kıraat ve Me'mûmun Kıraati*"⁷ isimli makalesi bulunmaktadır. Ayrıca Sami Büyükkaynak'ın "*Hadis İlimleri Açısından Namazda Kıraat Meselesi*"⁸ başlıklı yüksek lisans tezi ve Muhammed Çiftçi'nin "*Hanefî Mezhebi ve Buhârî Rivayetleri Çerçevesinde İmama Uyan Kişinin Fatihâ Okuması*"⁹ isimli makalesi gibi konuyla ilgili rivayetlerin değerlendirildiği araştırmalar vardır. Söz konusu çalışmalarda me'mûmun kıraati belli bir mezhep ve şahısla sınırlandırılmış veya hadis rivayetleri açısından değerlendirilmiştir. Bu bağlamda elinizdeki makale, me'mûmun kıraatini farklı mezhepler açısından inceleyen bir çalışma tespit edilemediğinden ele alınmıştır. Makalede mesele-

-
- 6 Ebû Bekr Alâüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed es-Semerkindî, *Tuhfetü'l-fukahâ'* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1414/1994), 1/128; Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed el-Kâsânî, *Bedâ'î'u's-şanâ'î fi tertîbi's-şerâ'î* (b.y.: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1327/1328), 1/110; Ebû Muhammed (Ebû's-Senâ) Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed el-Aynî, *el-Binâye şerhu'l-Hidâye*, thk. Eymen Salih Şaban (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1420/2000), 2/524; Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Abdilhamîd İbnü'l-Hümâm es-Sivâsî el-İskenderî, *Fethu'l-kadîr ale'l-Hidâye* (Lübnan: Dâru'l-Fikr, 1389/1970), 1/451; Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed İbn Nuceym, *el-Bahrü'r-râik şerhu Kenzi'd-dekâik* (b.y.: Dâru'l-Kitâbî'l-İslâmî, ts.), 1/308; Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr fi mezhebi'l-İmâm eş-Şâfi'î şerhu muhtaşarı'l-Müzenî*, thk. Alî Muhammed Muavvid - Âdil Ahmed Abdülmevcûd (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1419/1999), 2/103; Ebû'l-Mehâsin Fahrülislâm Abdülvâhid b. İsmâil b. Ahmed er-Rüyânî, *Bahrü'l-mezheb fi fûrû'ı mezhebi'l-İmâm eş-Şâfi'î*, thk. Târik Fethî es-Seyyid (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1430/2009), 2/25; Seyfüddîn Ebû Bekr Fahrü'l-İslâm Muhammed b. Ahmed b. el-Hüseyn eş-Şâşî el-Fârikî, *Hilyetü'l-'ulemâ' fi ma'rifeti mezâhibi'l-fukahâ'*, thk. Yasin Ahmet İbrahim Derake (Ammân: Mektebetü'r-Risâleti'l-Hadîse, 1988), 2/101; Nevevî, *el-Mecmû'*, 3/330.
- 7 Muhammed Latif Altun, "*Evezâi ve Hanefî Fakihlerin Görüşü Bağlamında Namazda Kıraat ve Me'mûmun Kıraati*", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 45 (2019).
- 8 Sami Büyükkaynak, *Hadis İlimleri Açısından Namazda Kıraat Meselesi* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005).
- 9 Muhammed Hüsnü Çiftçi, "*Hanefî Mezhebi ve Buhârî Rivayetleri Çerçevesinde İmama Uyan Kişinin Fatihâ Okuması*", *Hadis Tetkikleri Dergisi* 16/2 (Aralık 2018).

ye farklı mezheplerin perspektifinden bakılması, onların görüş ve delillerinin değerlendirilmesi amaçlanmıştır.

1. İmama Uyan Kimsenin (Me'mûmun) Namazda Kıraati

Me'mûmun kıraatiyle ilgili mezheplerin yaklaşımları incelendiğinde Hanefiler ile Şâfiîlerin görüşlerini ortaya koyarken kıraatin hafî veya cehrî olmasını dikkate almadıkları, Mâlikî ve Hanbelîlerin kıraatin hafî veya cehrî olmasına itibar ederek fikirlerini ileri sürdükleri görülmektedir. Buna göre kıraatin hafî veya cehrî olduğu namazların tamamında Hanefiler me'mûmun kıraatini reddetmişler, Şâfiîler me'mûma kıraatin vacip olduğunu belirtmişlerdir. Mâlikî ve Hanbelîler ise kıraatin hafî olduğu namazlarda me'mûmun kıraatte bulunacağını söylemişlerdir. Mâlikî ve Hanbelî fakihlerin kıraatin cehrî olduğu namazlarla ilgili yaklaşımlarına bakıldığında Mâlikîler me'mûmun kıraatte bulunmayacağı görüşünü ileri sürmüşler, Hanbelîler imamın sesini işitenle işitmeyeni birbirinden ayırarak görüşlerini ortaya koymuşlardır. Bu sebeple mezheplerin konuyla ilgili fikirleri kıraatin hafî veya cehrî olmasını dikkate almaksızın me'mûmun kıraatini reddeden, kabul eden ve me'mûmun kıraatini kıraatin hafî veya cehrî olmasını dikkate alarak değerlendiren görüş başlıklarında incelenecektir.

1.1. Kıraatin Hafî veya Cehrî Olmasını Dikkate Almaksızın Me'mûmun Kıraatini Reddeden Görüş (Hanefîlerin Görüşü)

İmama uyan kimseyi muktedî¹⁰ ve me'mûm¹¹ şeklinde ifade eden Hanefîlere göre kıraatin cehrî veya hafî olduğu namazlarda me'mûmun kıraatte

¹⁰ Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî, *Şerhu Muhtaşari't-Tahâvî* (Beyrut: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2010), 1/649; Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed b. Ahmed el-Kudûrî, *Muhtaşaru'l-Kudûrî*, thk. Kâmil Muhammed Uveyda (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1418/1997), 29; Ebü'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Fergânî el-Merginânî, *el-Hidâye fî şerhi bidâyeti'l-mübtedî*, thk. Talâl Yusuf (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, ts.), 1/56; Ebü'l-Fazl Mecdüddîn Abdullâh b. Mahmûd b. Mevdûd el-Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta'îli'l-Muhtâr*, ta'lik: Mahmuf Ebû Dakîka (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1356/1937), 1/50; Hüsâmüddîn Hüseyin b. Alî b. Haccâc el-Buhârî es-Siğnâkî, *en-Nihâye şerhi'l-Hidâye (Şerhu Bidâyeti'l-mübtedî)*, thk. Komisyon (Câmiatü Ümmî'l-Kurâ, Külliyyetü's-Şeriatî ve'd-dirâseti'l-İslâmiyye, Merkezü'd-Dirâseti'l-İslâmiyye, Yüksek Lisans Tezi, 1435-1438), 2/316; Ebû Muhammed Fahrüddîn Osmân b. Alî b. Mihcen b. Yûnus es-Sûfî el-Bârî ez-Zeylâi,

bulunmaması, susarak imamı dinlemesi gerekmektedir.¹² Hanefîlerin genel kanaati bu doğrultadaysa da Ebû Hanîfe (öl. 150/767) ve Ebû Yûsuf (öl. 182/798) ile İmam Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî (öl. 189/805) arasında ihtilaf bulunmaktadır. Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf'un me'mûmun kıraatte bulunmaması gerektiği kanaatinde oldukları ve şayet kıraat yapılırsa bunu mekruh kabul ettikleri; İmam Muhammed'in ise me'mûmun kıraatte bulunmasını ihtiyata daha uygun bulduğu belirtilmektedir.¹³ Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf'a göre Kur'ân okunurken onu dinleyip susmanın gerekliliği nassla sabit olduğundan imamın kıraati esnasında me'mûmun imamı dinleyip susması ve imamın kıraatini dinlemeye engel olan şeylerden sakınması gerekmektedir.¹⁴ İmam Muhammed'in yaklaşımının "Fâtîha'sız namaz olmayacağı"¹⁵ hadisine

Tebyînü'l-hakâ'ik şerhu Kenzî'd-dekâik (Bulak: Matbaatü'l-Kübra'l-Emriyye, 1313), 1/131; Ekmelüddîn Muhammed b. Mahmûd b. Ahmed el-Bâbertî, *el-İnâye fi şerhi'l-Hidâye* (Lübnan: Dâru'l-fikr, 1389/1970), 1/338; Bedreddîn Aynî, *el-Binâye*, 2/313; Muhammed b. Ferâmûz Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm fi şerhi Ğureri'l-aĥkâm* (b.y.: Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabiyye, ts.), 1/83; İbn Nuceym, *el-Bahrü'r-râik*, 1/363; Şeyhîzâde Abdurrahman b. Muhammed b. Süleyman el-Gelibolulî, *Mecma'u'l-enhur fi şerhi Mülteka'l-ebhur* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türasi'l-Arabi, ts.), 1/106; Alâüddîn Muhammed b. Alî b. Muhammed el-Haskefî ed-Dimaşki, *ed-Dürrü'l-muĥtâr şerhu Tenvîrü'l-ebşâr ve câmi'u'l-bihâr*, thk. Abdülmun'im Halil İbrâhîm (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1423/2002), 75; Abdülganî b. Tâlib b. Hammâde el-Meydânî el-Guneymî ed-Dimaşki, *el-Lübâb fi şerhi'l-Kitâb*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd (Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, ts.), 1/78.

¹¹ bk. Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî, *el-Mebsût* (Beyrut: Dâru'l-ma'rife, ts.), 1/199; Semerkandî, *Tuĥfetü'l-fukahâ'*, 1/128; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-şanâ'i'*, 1/110.

¹² Cessâs, *Şerhu Muĥtaşari't-Taĥâvî*, 1/649; Kudûrî, *Muĥtaşar*, 29; Serahsî, *el-Mebsût*, 1/199; Semerkandî, *Tuĥfetü'l-fukahâ'*, 1/128; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-şanâ'i'*, 1/110; Mergînânî, *el-Hidâye*, 1/56; Mevsilî, *el-İĥtiyâr*, 1/50; Siĝnâkî, *en-Nihâye*, 2/316; Zeylaî, *Tebyînü'l-hakâ'ik*, 1/131; Bâbertî, *el-İnâye*, 1/338; Bedreddîn Aynî, *el-Binâye*, 2/313; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 1/338; Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm*, 1/83-84; İbn Nuceym, *el-Bahrü'r-râik*, 1/363; Dâmâd Efendî, *Mecma'u'l-enhur*, 1/106; Haskefî, *ed-Dürrü'l-muĥtâr*, 75; Meydânî, *el-Lübâb*, 1/78; Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Rüşd el-Hafîd el-Kurtubî, *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-mukteşid* (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1425/2004), 1/164.

¹³ Mergînânî, *el-Hidâye*, 1/56.

¹⁴ Mergînânî, *el-Hidâye*, 1/56; Siĝnâkî, *en-Nihâye*, 2/319, 321.

¹⁵ Abdürrezzâk es-San'ânî, *el-Muşannef*, 2/382 (No. 2705); İbn Ebî Şeybe, *el-Muşannef*, 1/316 (No. 3618); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 37/368 (No. 22694); Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, *Sünenü Ebî Dâvûd*, thk. Şuayb el-Arnaût - Muhammed

dayandığını belirten Bâbertî (öl. 786/1384), Ebû Hanife ile Ebû Yûsuf'un görüşlerinin ise bu konudaki tehdit edici rivayetlerden kaynaklandığını ileri sürmüştür.¹⁶ Hz. Peygamber'in (s.a.s.) "İmamın arkasında okuyan kimsenin ağzında cemre vardır."¹⁷ ve "İmamın arkasında okuyan kimse hata etmiştir."¹⁸ buyurduğu aktarılmaktaysa da Siğnâkî'ye (öl. 714/1314) göre bunlar merfû değil, ilki Sa'd b. Ebî Vakkâs'a (r.a.), ikincisi Hz. Alî'ye (r.a.) nispet edilen mevkûf haberlerdir. Sonraki Hanefîlerin me'mûmun kıraatiyle ilgili görüşleri incelendiğinde onların bir kısmının da mezhep imamları gibi bu konuda ihtilaf ettikleri görülmektedir.¹⁹

Kâmil Karabelli (Dimaşk: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1430/2009), "Salât", 135 (No. 823); Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âşâr*, 1/215 (No. 1282); Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî, *Şahîhu İbn-i Hibbân*, thk. Muhammed Ali Sönmez - Halis Aydemir (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1433/2012), 2/74 (No. 946); Ebû'l-Hasen Ali b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî, *Sünenü'd-Dârekutnî*, thk. Şuayb el-Arnaût vd. (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1424/2004), 2/100, (No. 1218); Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek 'ale's-sahîhayn*, thk. Mustafa Abdulkâdir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Küttübü'l-İlmiyye, 1411/1990), 1/364 (No. 870); Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 2/235 (No. 2919); Zeylaî, *Naşbü'r-râye*, 2/12. Übâde b. Sâmî'ten Fâtiha'sız namaz olmayacağına dair farklı lafızlarla gelen rivayetler bulunmaktadır. Bu rivayetlerin değerlendirilmesi için bk. Sami Büyükkaynak, "Hadis İlimleri Açısından Namazın Sahih Olması İçin Gerekli Olan Kıraatin Değerlendirilmesi", *Artvin Çoruh Üniversitesi İlahiyat Araştırmaları Dergisi (Akademik-Uls)* 4/2 (Aralık 2020), 26-30.

¹⁶ Bâbertî, *el-İnâye*, 1/341.

¹⁷ Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî, *el-Muvaţta'* (bi rivâyeti Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî), thk. Abdülvehhâb Abdüllatif (b.y.: el-Mektebetü'l-İlmiyye, ts.), 63 (No. 125); İbn Ebî Şeybe, *el-Muşannef*, 1/330, 331 (No. 3782). Bu rivayet merfû değil, Sa'd b. Ebî Vakkâs'a (r.a.) nispet edilen mevkûf haberdır. Buhârî, bu rivayetin mürsel olduğunu belirtmiştir. (Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail b. İbrâhîm el-Cü'fî el-Buhârî, *Cüz'ü'l-kırâati half'e'l-imâm*, thk. Fazlurrahmân es-Sevrî (Pakistan: el-Mektebetü's-Selefiyye, 1400/1980), 13; Siğnâkî, *en-Nihâye*, 2/320.)

¹⁸ Abdürrezzâk es-San'ânî, *el-Muşannef*, 2/422 (No. 2887); İbn Ebî Şeybe, *el-Muşannef*, 1/330 (No. 3781); Dârekutnî, *Sünenü'd-Dârekutnî*, 2/123, 124 (No. 1255, 1257, 1258). Bu rivayet merfû değil, Hz. Alî'ye (r.a.) nispet edilen mevkûf haberdır. Buhârî, bu rivayetin sahih olmadığını belirtmiştir (bk. Buhârî, *Cüz'ü'l-kırâati half'e'l-imâm*, 13; Siğnâkî, *en-Nihâye*, 2/320.)

¹⁹ Siğnâkî, *en-Nihâye*, 2/320.

1.1.1. Kıraatin Hafî veya Cehrî Olmasını Dikkate Almaksızın Me'mûmun Kıraatini Reddeden Hanefîlerin Delilleri

İmamın kıraati cehrî de olsa hafî de olsa me'mûmun kıraatini reddeden Hanefîler, görüşlerini Kitap, Sünnet, sahabe görüşü ve kıyasla temellendirmişlerdir. "Kur'ân okunduğu zaman onu dinleyin ve susun..."²⁰ âyetini delil getiren Hanefîlere göre, buradaki emir imama uyan kimseye yapılmaktadır.²¹ Âyette dinleme ve susmanın birlikte emredildiğini, kıraatin hafî olduğu namazlarda imamı dinlemek mümkün değilse de susmanın imkân dâhilinde olduğunu belirten Kâsânî'ye (öl. 587/1191) göre, nassın zahiri ve Übey b. Kâ'b'dan (r.a.) gelen rivayet bunu göstermektedir.²² Nitekim rivayete göre bu âyet nazil olduğunda sahabe Hz. Peygamber'in (s.a.s.) arkasında kıraati bırakmıştır.²³

Hanefîlere göre "Kimin imamı varsa, imamın kıraati onun da kıraatidir."²⁴ ve "İmam, kendisine uyulmak için imam yapılmıştır. O tekbir aldığı anda siz de tekbir alın, okuduğunda susun."²⁵ şeklinde nakledilen hadisler me'mûmun kıraat

²⁰ el-A'râf 7/204.

²¹ Serahsî, *el-Mebsût*, 1/199; Siğnâkî, *en-Nihâye*, 2/317. Tefsircilerin yaklaşımı için bk. Ebü'l-Hasen Ali b. Ahmed b. Muhammed en-Nisâbüri, *el-Vasîf fi tefsîri'l-Kur'ânî'l-mecîd*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd vd. (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1415/1994), 2/440; Nâsirüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullâh b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*, thk. Muhammed Abdurrahman Maraşlı (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1418), 3/47; Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfiû, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-azîm*, thk. Sâmi b. Muhammed es-Selâme (Riyad: Dâru Taybe, 1999), 3/536 vd.

²² Kâsânî, *Bedâ'i' u's-şanâ'i'*, 1/111.

²³ Bu rivayet muteber hadis kaynaklarında tespit edilememiştir.

²⁴ Abdürrezzâk es-San'ânî, *el-Muşannef*, 2/421 (No. 2886); İbn Ebî Şeybe, *el-Muşannef*, 1/330, 331 (No. 3779, 3802) Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd b. Mâce el-Kazvîni, *Sünenü İbn Mâce*, thk. Şuayb el-Arnaût vd. (Beyrut: Dâru Risâleti'l-Âlemiyye, 1430/2009), "İkâmetü's-salavât", 13 (No. 850); Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âşâr*, 1/217 (No. 1294); Dârekutnî, *Sünenü'd-Dârekutnî*, 2/107, 260 (No. 1233, 1504); Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ'*, 7/334; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 2/227, 228 (No. 2897, 2898); Zeylâi, *Naşbü'r-râye*, 2/7.

²⁵ İbn Ebî Şeybe, *el-Muşannef*, 1/331 (No. 3799), Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 15/258 (No. 9438); Ebû Dâvud, "Salât", 69 (No. 604); Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb b. Ali en-Nesâi, *es-Sünenü'l-kübrâ*, thk. Hasan Abdülmun'im Şelbî (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1421/2001) 1/475 (No. 995); İbn Mâce, "İkâmetü's-salavât", 13 (No. 846); Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 2/223, 228 (No. 2890-2891); Zeylâi, *Naşbü'r-râye*, 2/16, 2/21.

yapmaması gerektiğini göstermektedir.²⁶ Nitekim ikinci hadiste açıkça imam kıraatte bulunduğunda me'mûmun susması emredilmektedir.²⁷ "İmamın arkasında kıraat olmaz."²⁸ hadisi de Hanefilere göre me'mûmun kıraatte bulunmaması gerektiğini ortaya koymaktadır.²⁹

Me'mûmun kıraatinin yasaklanmasının seksen kadar sahabiden rivayet edildiğini söyleyen Hanefiler, bazı isimler vererek görüşlerini ispatlamaya çalışmışlar ve bu noktada Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın (r.a.) imamın arkasında okuyan kimsenin namazının bozulacağı sözünü örnek olarak aktarmışlardır.³⁰ Mergînânî (öl. 593/1197), bu konuda sahabe icması bulunduğunu iddia etmişse de³¹ ondan başka bunu söyleyen kimse tespit edilememiştir. Mergînânî'nin iddiasını açıklayan Bâbertî bununla sahabenin çoğunluğunun, büyüklerinin veya müctehid sahabilerin kastedilmiş olabileceğini belirtmiştir. Ona göre sahabenin bir kısmı me'mûmun kıraatte bulunmaması gerektiğini savunurken diğerlerinin onlara muhalefet etmesi icmanın varlığına engel teşkil etmektedir. Dolayısıyla Bâbertî'ye göre bu hususta ancak sahabenin sükûti icmasından bahsedilebilir.³²

Hanefilerin görüşlerini temellendirmek için getirdikleri son delilleri me'mûmu mesbûka kıyaslamalarıdır. Onlara göre imama rükûda yetişen kimseden kıraatin düşmesi, me'mûmun kıraatte bulunmasına gerek olmadığını göstermektedir. Mesbûkun kıraatte bulunma zorunluluğunun rekâtı kaçırma korkusuyla kalktığını düşünen Hanefilere göre, me'mûmdan kıraat düşmeseydi rekâtı kaçırma korkusuna rağmen mesbûkun rükû ve secde yükümlülüğü gibi kıraatte bulunma yükümlülüğü de devam ederdi. Dolayısıyla diğer rükünler devam ettiği halde mesbûkun kıraat yükümlülüğünün kalk-

²⁶ Serahsî, *el-Mebsût*, 1/199.

²⁷ Kâsânî, *Bedâ'i' u'ş-şanâ'i'*, 1/111.

²⁸ İbn Ebî Şeybe, *el-Muşannef*, 1/330 (No. 3783); Dârekutnî, *Sünenü'd-Dârekuṭnî*, 2/120 (No. 1247); Beyhakî, *Kitâbu'l-kırâati ḫalfe'l-imâm*, 188 (No. 413). Dârekutnî ve Beyhakî, bu rivayetin mürsel olduğunu belirtmişlerdir.

²⁹ Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 1/50.

³⁰ Serahsî, *el-Mebsût*, 1/199-200; Siğnâkî, *en-Nihâye*, 2/317-318.

³¹ Mergînânî, *el-Hidâye*, 1/56.

³² bk. Bâbertî, *el-İnâye*, 339-341.

ması, me'mûmdan kıraatin düşmesini gerektirmektedir. Öte yandan mesbûktan kıyam yükümlülüğünün de kalkabileceği iddiasını doğru bulmayan Serahsî (öl. 483/1090), tekbirin ayakta alınması ve kıyamın az bir süre ayakta durmayla bile yerine getirilebilmesi sebebiyle, kıyamın düştüğünün söylenemeyeceğini belirtmiştir.³³

1.1.2. Değerlendirme

Me'mûmun kıraatiyle ilgili Hanefilerin görüş ve delilleri değerlendirildiğinde şunlar söylenebilir: el-A'râf 7/204. âyeti onu işiten kimsenin dinlemesini ve susmasını gerektirmekteyse de açıktan okunmayan namazlarda me'mûmun duymadığı şeyi dinlemekle mükellef olması mümkün değildir. Bu sebeple Hanefilerin kıraatin hafî olduğu namazlarda me'mûmun imamı dinlemesi mümkün değilse de susması imkân dâhilindedir diyerek bu âyet sebebiyle me'mûmun kıraatini namazların tamamında reddetmeleri kanaatimizce isabetli değildir. Her ne kadar Übey b. Kâ'b'dan (r.a.) gelen rivayette bu âyet nazil olduğunda sahabenin Hz. Peygamber'in (s.a.s.) arkasında kıraati terk ettiği belirtilse de bunun kıraatin cehrî olduğu namazlara hamledilmesi daha doğrudur. Benzer şekilde Hanefilerin delil olarak ileri sürdükleri imamın kıraatinin me'mûmun kıraati yerine geçeceği, imam okuduğunda me'mûmun susması gerektiği ve imamın arkasında kıraat olmayacağı tarzındaki hadislerin kıraatin cehrî olduğu namazlara hamledilmesi, bu rivayetlerin kıraatin hafî olduğu namazlarda me'mûmun kıraatine engel teşkil etmemesi gerekmektedir. Bazı Hanefilerin konuyla ilgili sahabe icması bulunduğu iddiası ise aksi yöndeki sahabe kavilleri sebebiyle isabetli görülmemektedir. Hanefilerin me'mûmu mesbûk gibi değerlendirmeleri ve kendisinden kıraatin düştüğünü söylemeleri de isabetli değildir. Nitekim mesbûktan kıraat zaruret sebebiyle düşmekte iken özellikle kıraatin hafî olduğu namazlarda me'mûmun kıratte bulunmaması gerektiğini ortaya koyan kat'î bir delil bulunmamaktadır.

³³ Serahsî, *el-Mebsût*, 1/200; Siğnâkî, *en-Nihâye*, 2/318-319.

1.2. Kıraatin Hafî veya Cehrî Olmasını Dikkate Almaksızın Me'mûmun Kıraatini Savunan Görüş (Şâfiîlerin Görüşü)

Me'mûmun kıraatini, Fâtiha ve sonrasında sûre okunması şeklinde değerlendirilen Şâfiîler, kıraatin hafî olduğu namazlarda me'mûmun Fâtiha ve sûre okunması konusunda olumlu kanaat belirtmişler, kıraatin cehrî olduğu namazlarda Fâtiha'dan sonra sûre okumasıyla ilgili ihtilaf etmişlerdir.³⁴ Kendisine farklı görüşler nispet edilen İmam Şâfiî'nin (öl. 204/820) ise kıraat hafî olduğunda me'mûmun Fâtiha okuması gerektiği kanaatinde olduğu, cehrî olduğundaysa iki görüşü bulunduğu söylenmiştir.³⁵ Eski görüşünde (kavl-i kadîm) kıraatin cehrî olduğu namazlarda me'mûmun Fâtiha okuması gerekmediği görüşünde olduğu belirtilmişse³⁶ de Rebî' b. Süleyman el-Murâdî'den (öl. 270/884) İmam Şâfiî'nin bu görüşten döndüğü aktarılmıştır.³⁷ Şâfiî fakihler kıraatin cehrî olduğu namazlarda me'mûmun Fâtiha okumasıyla ilgili mezhepte sahih kabul edilen yaklaşımın İmam Şâfiî'nin yeni görüşü (kavl-i cedîd) olduğunu belirtmişlerdir. Bu görüşe göre İmam Şâfiî'nin, kıraatin hafî veya cehrî olduğu namazların tamamında me'mûmun Fâtiha okuması gerek-

³⁴ Ebû İbrâhîm İsmâil b. Yahyâ b. İsmâil el-Müzenî el-Mısri, *Muhtaşaru'l-Müzenî* (Şâfiî'nin el-Ümm adlı eserinin içinde) (Beyrut: Dâru'l-Fıkr, 1410/1990), 8/108; Mâverdi, *el-Hâvi'l-kebîr*, 2/141; Ebû İshâk Cemâlüddîn İbrâhîm b. Ali b. Yûsuf eş-Şîrâzî, *el-Mühezzebe fi fıkhî'l-İmâm eş-Şâfiî* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.), 1/139; İmâmü'l-Haremeyn Ebû'l-Meâlî Rük-nüddîn Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf el-Cüveynî et-Tâi en-Nisâbüri, *Nihâyetü'l-maḥlab fi dirâyeti'l-mezheb*, thk. Abdülazîm Mahmûd ed-Dîb (Riyad: Dâru'l-Minhâc, 1428/2007), 2/139; Rûyânî, *Bahrü'l-mezheb*, 2/68; Kaffâl eş-Şâşi, *Hilyetü'l-'ulemâ'*, 2/105; Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ' el-Begavî, *et-Tehzîb fi fıkhî'l-İmâm eş-Şâfiî*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd - Ali Muhammed Muavvid (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1418/1997), 2/98; Ebû'l-Hüseyn Yahyâ b. Ebi'l-Hayr b. Sâlim b. Es'ad el-İmrânî el-Yemânî, *el-Beyân fi mezhebi'l-İmâm eş-Şâfiî*, thk. Kâsım Muhammed en-Nûrî (Cidde: Dâru'l-Minhâc, 1421/2000), 2/194; Ebû'l-Kâsım Abdülkerîm b. Muhammed b. Abdülkerîm er-Râfiî el-Kazvîni, *el-'Azîz şerhu'l-Vecîz eş-Şerhu'l-kebîr*, thk. Ali Muhammed Muavvid - Âdil Ahmed Abdülmevcûd (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1417/1997), 1/491.

³⁵ Cüveynî, *Nihâyetü'l-maḥlab*, 2/139.

³⁶ Müzenî, *Muhtaşar*, 8/108; Mâverdi, *el-Hâvi'l-kebîr*, 2/141; Şîrâzî, *el-Mühezzebe*, 1/139; Cüveynî, *Nihâyetü'l-maḥlab*, 2/139; Rûyânî, *Bahrü'l-mezheb*, 2/68; Kaffâl eş-Şâşi, *Hilyetü'l-'ulemâ'*, 2/105; Ferrâ' el-Begavî, *et-Tehzîb*, 2/98; İmrânî, *el-Beyân*, 2/194; Râfiî, *el-'Azîz*, 1/491.

³⁷ Rûyânî, *Bahrü'l-mezheb*, 2/68.

tiği kanaatinde olduğu ileri sürülmüştür.³⁸ Me'mûmun Fâtiha okumasıyla ilgili kabulleri bu doğrultuda³⁹ olan Şâfiîlere göre, kıraatin cehrî olduğu namazlarda me'mûmun Fâtiha okuması için imamın Fâtiha'dan sonra kıraate ara vermesi, me'mûmun da Fâtiha'yı imam sustuğunda okuması gerekmektedir.⁴⁰

Me'mûmun Fâtiha'dan sonra sûre okumasıyla ilgili ise kıraatin cehrî veya hafî olmasına ve me'mûmun imamın kıraatini işitip işitmemesine göre Şâfiîlerin farklı görüşleri bulunmaktadır. Onlara göre el-A' râf 7/204. âyetinden dolayı kıraatin cehrî olduğu namazlarda imamı işitmesi durumunda me'mûmun Fâtiha okumakla yetinmesi, sûre okumaması gerekmektedir.⁴¹ Namazın kıraati hafî olmakla birlikte imam yanlılıkla cehrî kıraat yaptığında Hatîb eş-Şirbînî'ye (öl. 977/1570) göre, imamın fiiline itibarla me'mûmun Fâtiha'dan sonra sûre okumayıp imamın kıraatini dinlemesi icap etmektedir.⁴² Benzer şekilde açıktan okunmasına rağmen me'mûm imamdan uzakta ya da sağır olması sebebiyle imamın kıraatini duymuyorsa me'mûmun Fâtiha'dan sonra sûre okuması konusunda Şâfiîlerin iki görüşü bulunmaktadır.⁴³ Bu iki

³⁸ Müzenî, *Muhtaşar*, 8/108; Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, 2/141; Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, 1/139; Rûyânî, *Bahrü'l-mezheb*, 2/68; Kaffâl eş-Şâşî, *Hilyetü'l-'ulemâ'*, 2/105; Ferrâ' el-Begavî, *et-Tehzîb*, 2/98; İmrânî, *el-Beyân*, 2/194; Râfî, *el-'Azîz*, 1/492.

³⁹ Cüveynî, *Nihâyetü'l-maḥlab*, 2/139; Hücetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî et-Tûsî, *el-Vasîḥ fi'l-mezheb*, thk. Ahmed Mahmûd İbrâhîm - Muḥammed Muḥammed Tamer (Kahire: Dâru's-Selâm, 1417) 2/109; Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatîb eş-Şirbînî el-Kâhirî, *Muḡni'l-muḥtâc ilâ ma'rifeti me'ânî elfâzi'l-Minhâc*, thk. Alî Muhammed Muavvid - Âdil Ahmed Abdülmecûd (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415/1994), 1/353.

⁴⁰ Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, 2/143; Rûyânî, *Bahrü'l-mezheb*, 2/70; Gazzâlî, *el-Vasîḥ*, 2/109; Ferrâ' el-Ferrâ' el-Begavî, *et-Tehzîb*, 2/99; Râfî, *el-'Azîz*, 1/508; Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn ve 'umdetü'l-müftîn*, thk. Zühre eş-Şâviş (Beirut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1412/1991), 1/242.

⁴¹ Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, 2/141; Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, 1/141; Cüveynî, *Nihâyetü'l-maḥlab*, 2/154; Rûyânî, *Bahrü'l-mezheb*, 2/70; Gazzâlî, *el-Vasîḥ*, 2/124; Ferrâ' el-Begavî, *et-Tehzîb*, 2/102; İmrânî, *el-Beyân*, 2/203; Râfî, *el-'Azîz*, 1/507; Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn*, 1/248; Şirbînî, *Muḡni'l-muḥtâc*, 1/362.

⁴² Şirbînî, *Muḡni'l-muḥtâc*, 1/362.

⁴³ Cüveynî, *Nihâyetü'l-maḥlab*, 2/155; Gazzâlî, *el-Vasîḥ*, 2/124; Ferrâ' el-Begavî, *et-Tehzîb*, 2/102; İmrânî, *el-Beyân*, 2/203; Râfî, *el-'Azîz*, 1/508.

görüştten sahih olanına göre me'mûmun Fâtiha ve sûre okuması gerekmektedir.⁴⁴ Çünkü Şâfiîlere göre, imamın kıraatini işit(e)meyen me'mûmun durumu münferit namaz kılana benzemektedir.⁴⁵ Şâfiîlerin ikinci görüşü ise Rasûlullah'ın (s.a.s.) "Arkamda olduğunuzda Fâtiha'dan başka bir şey okumayın..."⁴⁶ sözünde cehrî veya hafî kıraat ayırımı yapılmaması sebebiyle me'mûmun Fâtiha'dan sonra sûre okuması gerekmediği doğrultusundadır.⁴⁷ Bu hususta mezhepte herhangi bir ihtilaf bulunmadığını söyleyen Abdülvâhid b. İsmâil er-Rûyânî (öl. 502/1108), ikinci yaklaşımdaki iddiaların Horasanlı Şâfiîler tarafından ileri sürüldüğünü ve hatalı olduğunu belirtmiştir.⁴⁸

1.2.1. Kıraatin Hafî veya Cehrî Olmasını Dikkate Almaksızın Me'mûmun Kıraatini Savunan Şâfiîlerin Delilleri

Kıraatin cehrî veya hafî olduğu namazların tamamında me'mûmun Fâtiha okuması gerektiği kanaatinde olan Şâfiîler, görüşlerini temellendirmek için âyetten delil getirmemişlerdir. Onlar bu konuyu "Kıraatsiz namaz olmaz."⁴⁹ rivayeti başta olmak üzere Hz. Peygamber'den (s.a.s.) namazda kıraat ve Fâtiha'nın okunmasıyla ilgili gelen haberler ve kıyasla temellendirmişlerdir. Me'mûmun kıraatiyle ilgili meselede delil olarak getirilen el-A'râf 7/204. âyetini ise Şâfiîler, kıraatin cehrî olduğu namazlarda me'mûmun Fâtiha'dan sonra sûre okumayacağını delili olarak sunmuşlardır. Onlara göre bu âyet kıraatin cehrî olduğu namazlarda imamı işitmesi durumunda me'mûmun Fâtiha

⁴⁴ Şîrâzî, *el-Mühhezzeb*, 1/141-142; Cüveynî, *Nihâyetü'l-maṭlab*, 2/155; Rûyânî, *Bahrü'l-mezheb*, 2/70; Gazzâlî, *el-Vasîṭ*, 2/124; Ferrâ' el-Begavî, *et-Tehzîb*, 2/102; Râfiî, *el-'Azîz*, 1/508; Nevevî, *Ravzatü't-ṭâlibîn*, 1/248; Şîrbînî, *Muḡni'l-muḥtâc*, 1/362.

⁴⁵ Cüveynî, *Nihâyetü'l-maṭlab*, 2/155; Gazzâlî, *el-Vasîṭ*, 2/124.

⁴⁶ Şîrâzî, *el-Mühhezzeb*, 1/141. Übâde b. Sâmit'ten (r.a.) benzer anlamda yapılan rivayet bulunmakla birlikte Şâfiî furû fıkıh kitaplarında geçen rivayet, bu şekliyle muteber hadis kaynaklarında tespit edilememiştir.

⁴⁷ Cüveynî, *Nihâyetü'l-maṭlab*, 2/155; Gazzâlî, *el-Vasîṭ*, 2/124; Râfiî, *el-'Azîz*, 1/508.

⁴⁸ Rûyânî, *Bahrü'l-mezheb*, 2/70.

⁴⁹ Abdürrezzâk es-San'ânî, *el-Muşannef*, 2/409 (No. 2830, 2833); İbn Ebî Şeybe, *el-Muşannef*, 1/317 (No. 3625); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 13/442; 15/444 (No. 8076; 9711); Buhârî, *Cüz'ü'l-kırâati ḫalfe'l-imâm*, 40 (No. 99) Müslim, "Salât", 42 (No. 397); Tahâvî, *Şerḫu meâni'l-âsâr*, 1/208 (No. 1234); Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ'*, 7/269; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 2/240, 275 (No. 2934, 3061); Beyhakî, *Kitâbu'l-kırâati ḫalfe'l-imâm*, 17, 18, 94, 126 (No. 9, 12, 202, 303); Zeylâî, *Naşbü'r-râye*, 1/367, 2/147.

okumakla yetinmesi, başka sûre okumayıp susması gerektiğine delalet etmektedir.⁵⁰

Şâfiîlerin bu konudaki önemli delillerinden bir diğerini Übâde b. Sâmit'ten (r.a.) nakledilen şu rivayet oluşturmaktadır: "Rasûlullah'ın (s.a.s.) arkasında sabah namazını kıldık. Kıraat Rasûlullah'a (s.a.s.) ağır geldi. Namazı bitirince, 'Umarım ki imamınızın arkasında okuyorsunuz.' dedi. Biz de 'evet' dedik. Bunun üzerine 'Sadece Fâtiha'yı okuyunuz. Çünkü Fâtiha'sız namaz olmaz.' buyurdu."⁵¹

Ebû Hüreyre'nin (r.a.) "Kim namaz kılar da o namazda Ümmü'l-Kur'ân'ı okumazsa o namaz eksiktir, eksiktir, tamam değildir."⁵² şeklinde aktardığı hadis ve Ebû's-Sâib'in (r.a.) "Ben yâ Ebâ Hüreyre! Bazen imamın arkasında okuyorum dedim. Kolumu tuttu ve şöyle dedi: Ey Fârisî, içinden (kendi kendine) oku..."⁵³ şeklindeki sözü de Şâfiîlerin delil olarak ileri sürdükleri rivayetlerdendir.

Şâfiîler görüşlerini temellendirmek bir başka delil olarak kıyasa başvurmuşlardır. Ancak Şâfiîler me'mûmu mesbûka değil, imama kıyaslamışlardır. Onlara göre namazın diğer rükünlerini yerine getirmede imamla eşit derecede sorumluluğu bulunan me'mûmun kıraat hususunda da aynı yükümlülüğü

⁵⁰ Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, 2/141; Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, 1/141; Cüveynî, *Nihâyetü'l-mağlab*, 2/154; Rûyânî, *Bahrü'l-mezheb*, 2/70; Gazzâlî, *el-Vasît*, 2/124; Ferrâ' el-Begavî, *et-Tehzîb*, 2/102; İmrânî, *el-Beyân*, 2/203; Râfiû, *el-'Azîz*, 1/507; Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn*, 1/248; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 1/362.

⁵¹ Abdürrezzâk es-San'ânî, *el-Muşannef*, 2/382 (No. 2705); İbn Ebî Şeybe, *el-Muşannef*, 1/316 (No. 3618); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 37/368 (No. 22694); Ebû Dâvud, "Salât", 135 (No. 823); Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, 1/215 (No. 1282); İbn Hibbân, *Sahîh*, 2/74 (No. 946); Dârekutnî, *Sünenü'd-Dârekutnî*, 2/100, (No. 1218); Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/364 (No. 870); Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 2/235 (No. 2919); Zeylaî, *Naşbü'r-râye*, 2/12.

⁵² Mâlik b. Enes, *Muvatta'*, 60 (No. 114); Abdürrezzâk es-San'ânî, *el-Muşannef*, 2/415 (No. 2855); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 13/231, 278, 16/25, (No. 7836, 7901, 9932); İbn Mâce, "İkâmetü's-salavât", 11 (No. 838); Ebû Dâvud, "Salât", 135 (No. 821); Tirmizî, "Salât", 118 (No. 312); Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 1/471 (No. 983).

⁵³ Mâlik b. Enes, *Muvatta'*, 60 (No. 114); Abdürrezzâk es-San'ânî, *el-Muşannef*, 2/415 (No. 2855), 2/416 (No. 2857); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 13/231, 16/25, (No. 7836, 9932); Buhârî, *Cüz'ü'l-kırâati halfe'l-imâm*, 4, 22, 23; Müslim, "Salât", 38 (No. 395); Ebû Dâvud, "Salât", 135 (No. 821); Tirmizî, "Tefsîru'l-Kur'ân", 2 (No. 2953); Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 1/471, 7/256, 10/6 (No. 983, 7958, 10915).

vardır. Dolayısıyla nasıl ki me'mûmun bir müddet kıyamda durması zorunluysa kıraat yapması da öyle gereklidir.⁵⁴

Şâfiîlerin görüşlerini ispatlamak için delil olarak getirdikleri bazı rivayetler Hanefîler tarafından tenkit edilmiştir. Bu bağlamda Übâde b. Sâmit'ten gelen haberi değerlendiren Serahsî'ye göre bu hadis, Şâfiîlerin görüşünü desteklememektedir. Ona göre bu rivayet imamın arkasında namaz kılan kimseye ilk başlarda kıraatin farz olduğunu, sonradan Hz. Peygamber'in (s.a.s.) bunu yasakladığını ortaya koymaktadır. Nitekim arkasında kıraat yapanı işittiğinde Hz. Peygamber'in (s.a.s.) "Niçin Kur'ân'da benimle yarışılıyor."⁵⁵ diyerek onu tenkit etmesi bunu göstermektedir.⁵⁶ Benzer şekilde "Kıraatsiz namaz olmaz."⁵⁷ hadisini de değerlendiren Hanefîler, imamın hutbesiyle cemaatin namazı hutbeyle kılınmış kabul edileceği gibi imamın kıraatıyla me'mûmun namazının kıraatle yerine getirilmiş olacağını söyleyerek bu rivayetin de Şâfiîlerin görüşüne delil olamayacağını belirtmişlerdir.⁵⁸ Tartışma konusunun kıraatsiz namaz olup olmayacağı değil, imamın kıraatinin me'mûmun kıraati yerine geçip geçmeyeceği olduğunu belirten Bâbertî'ye göre bu hadis, me'mûmun kıraatine müspet ya da menfî delalet etmemektedir.⁵⁹ Çünkü asıl itibarıyla me'mûmun namazı kıraatsiz değildir. Nitekim Hz. Peygamber'in

⁵⁴ Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, 2/142.

⁵⁵ Mâlik b. Enes, *Muvatta'*, 59 (No. 111); Abdürrezzâk es-San'ânî, *el-Muşannef*, 2/421 (No. 2884); İbn Ebî Şeybe, *el-Muşannef*, 1/330 (No. 3776); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 12/212, 13/223, 383, 38/10 (No. 7270, 7820, 8006, 22922); Ebû Dâvud, "Salât", 136; Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî, *es-Sünen*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir - Muhammed Fuâd Abdalbaki ve İbrahim Adve Avd (Mısır: Şirketü Mektebe ve Matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1395/1975), "Salât", 118 (No. 312); Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, 1/217 (No. 1290); İbn Hibbân, *Şahîh*, 2/77 (No. 950); Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 2/225 (No. 2893).

⁵⁶ Serahsî, *el-Mebsût*, 1/200; Siğnâkî, *en-Nihâye*, 2/318-319.

⁵⁷ Abdürrezzâk es-San'ânî, *el-Muşannef*, 2/409 (No. 2830, 2833); İbn Ebî Şeybe, *el-Muşannef*, 1/317 (No. 3625); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 13/442; 15/444 (No. 8076; 9711); Buhârî, *Cüz'ü'l-kırâati halfe'l-imâm*, 40 (No. 99) Müslim, "Salât", 42 (No. 397); Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, 1/208 (No. 1234); Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ*, 7/269; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 2/240, 275 (No. 2934, 3061); Beyhakî, *Kitâbu'l-kırâati halfe'l-imâm*, 17, 18, 94, 126 (No. 9, 12, 202, 303); Zeylaî, *Naşbü'r-râye*, 1/367, 2/147.

⁵⁸ Serahsî, *el-Mebsût*, 1/200; Siğnâkî, *en-Nihâye*, 2/318.

⁵⁹ Bâbertî, *el-İnâye*, 1/339.

(s.a.s.) imamın kıraatinin me'mûmun kıraati yerine geçtiğini ifade ettiği rivayet⁶⁰ me'mûmun kıraatte bulunmasına gerek olmadığını ortaya koymaktadır.⁶¹

1.2.2. Değerlendirme

Şâfiîlerin konuyla ilgili görüş ve delilleri değerlendirildiğinde şunlar söylenebilir: el-A' râf 7/204. âyetini Şâfiîlerin kıraatin cehrî olduğu namazlarda Fâtiha'dan sonra sûre okunmasıyla ilişkilendirmeleri kanaatimizce isabetli değildir. Çünkü bu âyetin Ahmed b. Hanbel'in (öl. 241/855) beyan ettiği şekilde namazda okunan Kur'an'ı dinlemek konusunda indiğine dair icma bulunmaktadır.⁶² Âyetin Fâtiha'dan sonra sûre okunurken dinleme ve susmaya tahsis edilmesini gerektirecek bir delil bulunmaması sebebiyle söz konusu emrin cehrî okunan namazlarda Fâtiha ve sonrasında okunan sûre için geçerli olduğu söylenebilir. "Fâtiha'sız namaz olmayacağı" tarzındaki hadislerin ise imam ve münferit namaz kılana hamledilmesi, me'mûm açısından ise kıraatin hafî olduğu namazlara hasredilmesi daha isabetli görülmektedir. Bu nedenle kıraatin cehrî olduğu namazlarda me'mûmun imamın kıraatini dinlemesi, sessiz okunan namazlarda ise kıraatte bulunması gerekmektedir. "Kıraatsiz namaz olmayacağı" şeklindeki hadis ise Hanefîlerin de belirttiği gibi

⁶⁰ Abdürrezzâk es-San'ânî, *el-Muşannef*, 2/421 (No. 2886); İbn Ebî Şeybe, *el-Muşannef*, 1/330, 331 (No. 3779, 3802); İbn Mâce, "İkâmetü's-salavât", 13 (No. 850); Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âşâr*, 1/217 (No. 1294); Dârekutnî, *Sünenü'd-Dârekuṭnî*, 2/107, 260 (No. 1233, 1504); Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ'*, 7/334; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 2/227, 228 (No. 2897, 2898); Zeylâi, *Naşbü'r-râye*, 2/7. Benzer rivayetler için bk. Mâlik b. Enes, *Muvaṭṭa'*, 61 (No. 61); Ebû Yûsuf, *el-Âşâr*, 23 (No. 113); Dârekutnî, *Sünenü'd-Dârekuṭnî*, 2/259, 260 (No. 11501, 502); Zeylâi, *Naşbü'r-râye*, 2/7, 10.

⁶¹ Kâsânî, *Bedâ'î'u's-şanâ'î*, 1/111; Bâbertî, *el-İnâye*, 1/339.

⁶² Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Cemmâilî el-Makdisî, *el-Muḡnî*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî - Abdülfettâh Muhammed el-Hulv (Riyad: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 1417/1997), 2/261; Ebû'l-Ferec Şemsüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Ahmed b. Kudâme el-Makdisî, *eş-Şerhu'l-kebîr alâ metni'l-Muḡni*, thk. Muhammed Reşîd Rızâ (Beyrut: Dâru'l-Kitâbî'l-Arabî, 1403/1983), 2/13; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed ez-Zerkeşî el-Mısırî, *Şerhu'z-Zerkeşî 'alâ Muḥtaşari'l-Hırakî* (Riyad: Dâru'l-Ubeykân, 1413/1993), 1/598; Mansûr b. Yûnus b. Salâhiddîn el-Buhûtî, *Keşşâfü'l-kınâ' 'ani'l-İḳnâ'* (Suudi Arabistan: Vizâretü'l-Adl, 1421-1429/2000-2008), 3/164-165.

me'mûmun kıraatine müspet ya da menfî delalet etmemektedir. Dolayısıyla bu hadisin de önceki rivayetler gibi imam ve münferit namaz kılanla ilişkilendirilmesi gerektiğini söylemek mümkündür.

1.3. Kıraatin Hafî veya Cehrî Olmasını Dikkate Alarak Me'mûmun Kıraatini Değerlendiren Görüş (Mâlikî ve Hanbelîlerin Görüşleri)

Hanefîlerin me'mûmun mutlak surette kıraat yapmaması, Şâfiîlerin ise yapması gerektiği şeklindeki görüşlerinin aksine Mâlikîler, kıraatin hafî olduğu namazlarda me'mûmun kıraatte bulunacağını, cehrî olduğu namazlarda bulunmayacağını ileri sürmüşlerdir. Hanbelîler ise kıraatin hafî olduğu namazlarda me'mûmun kıraat yapacağını söylemişlerse de açıktan okunan namazlarda imamın sesini işitenle işitmeyeni birbirinden ayırarak görüşlerini ortaya koymuşlardır.⁶³ Bu sebeple Mâlikî ve Hanbelî fakihlerin yaklaşımları iki ayrı başlık altında ele alınacaktır.

1.3.1. Mâlikîlerin Görüşü

Me'mûmun kıraatiyle ilgili Mâlikîlerin genel kabulü kıraatin hafî olduğu namazlarda me'mûmun okuması, cehrî olduğu namazlarda ise okumaması yönündedir.⁶⁴ Mâlikîlere göre kıraat namazın rükünlerinden olsa da kıraati

⁶³ bk. İbn Rüşd el-Hafîd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 1/164; Muvaffakuddîn İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 2/259; Şemseddin İbn Kudâme, *eş-Şerhu'l-kebir*, 2/12.

⁶⁴ Ebû Muhammed Abdullâh b. Ebî Zeyd Abdirrahmân el-Kayrevânî en-Nefzî, *en-Nevâdir ve'z-ziyâdât 'alâ mâ fi'l-Müdevvene min gayrihâ mine'l-ümmehât*, thk. Abdülfettâh Muhammed Hulv vd. (Beirut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1999), 1/179; Ebû Muhammed Abdullâh b. Ebî Zeyd Abdirrahmân el-Kayrevânî en-Nefzî, *Metnü'r-risâle* (Beirut: Dâru'l-Fikr, ts.), 35; Ebû Muhammed Abdülvehhâb b. Alî b. Nasr et-Tağlibî el-Bağdâdî, *'Uyûnü'l-mesâil*, thk. Alî Muhammed İbrahim (Beirut: Dâru İbn Hazm, 1430/2009), 128; Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilber en-Nemerî, *el-Kâfi fi fıkhi ehli'l-Medîne*, thk. Muhammed Muhammed Mûritânî (Riyad: Mektebetü'r-Riyad, 1400/1980), 1/201; Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Ömer et-Temîmî es-Sikillî el-Mâzerî, *Şerhu't-Telkîn*, thk. Semâhatü's-Şeyh Muhammed el-Muhtâr es-Selâmî (Beirut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2008), 1/517; Ebû'l-Kâsım Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kelbî el-Gimâtî, *el-Kavânînü'l-fıkhiyye* (b.y.: ts.), 44; Ziyâüddîn Ebû'l-Mevvedde (Ebû's-Safâ, Ebû'z-Ziyâ) Halîl b. İshâk b. Mûsâ el-Cündî, *et-Tavzîh fi şerhi'l-Muhtaşarı'l-fer'î li İbni'l-Hâcib*, thk. Ahmed b. Abdülkerîm Necîb (Kahire: Merkezü Necibeveyh li'l-Mahtâtât ve Hidmeti't-Türâs, 1429/2008), 1/337; Ebû'l-Kâsım b. İsâ b. Nâcî et-Tenûhî el-Kayrevânî, *Şerhu İbn Nâcî 'alâ metni'r-Risâleti li İbni Ebî Zeyd el-*

imamın yüklenmesi sebebiyle cehrî namazlarda me'mûmdan kıraat yükümlülüğü düşmektedir.⁶⁵ Çünkü İmam Mâlik'e göre cehrî okunan namazlarda Fâtiha okumak imam ve münferit namaz kılana farzdır, me'mûma ise değildir.⁶⁶ Ona göre kıraatin cehrî olduğu namazlarda me'mûmun kıraatten neydedilmesinin sebebi, imamın kıraatini dinlemekle mükellef olmasıdır. Hafî okunan namazlarda ise duyulmayan kıraati me'mûmun dinleme yükümlülüğü bulunmamaktadır.⁶⁷ Anlaşılan o ki, İmam Mâlik'in görüşüne göre kıraatin hafî olduğu namazlarda me'mûmun kıraatte bulunmasında bir beis yoktur. Bununla birlikte bazı Mâlikî kaynaklarında İbn Vehb (öl. 197/813), Eşheb el-Kaysî (öl. 204/820), Asbağ b. Ferec (öl. 225/840), İbn Habîb es-Sülemî (öl. 238/853) ve İbnü'l-Mevvâz (öl. 269/883) gibi Mâlikî fakihlerin hafî okunan namazlarda da me'mûmun kıraat yapmayacağı kanaatinde oldukları aktarılmaktadır.⁶⁸ Recrâcî (öl. 633/1325) Mâlikîler arasındaki bu ihtilafın sebebinin

Kayrevânî, thk. Ahmed Ferîd el-Mezîdî (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1428/2007), 1/173; Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Zerrûk Ahmed b. Ahmed b. Muhammed b. İsa el-Burnusî el-Fâsî, *Şerhu'z-Zerrûk 'alâ metni'r-risâleti li'bn Zeyd el-Kayrevânî*, thk. Ahmed Ferîd el-Mezîdî (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1427/2006), 1/281.

- ⁶⁵ Ebû Bekir Muhammed b. Abdullah b. Yûnus et-Temîmî es-Sıkillî, *el-Câmi' li-mesâilî'l-Müdevvene*, thk. Komisyon (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1434/2013), 2/817; İbn Abdilber en-Nemerî, *el-Kâfi*, 1/201, 211; Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs b. Abdirrahmân el-Mısrî el-Karâfî, *ez-Zahîra (fi'l-fikh)*, thk. Muhammed Haccî vd. (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1994), 2/135; Ebû Abdillâh Muhammed b. Yûsuf b. Ebi'l-Kâsım el-Mevvâk el-Abderî el-Girnâtî, *et-Tâc ve'l-iklîl li Muhtaşarı Halîl* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1416/1994), 2/421.
- ⁶⁶ Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Ahmed b. Rüşd el-Ced el-Kurtubî, *Mesâilü Ebi'l-Velîd İbn Rüşd el-Cedd*, thk. Muhammed el-Habîb et-Teckânî (Beyrut: Dâru'l-Cil, 1414/1993), 1/487; Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Ahmed b. Rüşd el-Ced el-Kurtubî, *el-Muqaddemâtü'l-mümehhedât*, thk. Muhammed Hacı (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1408/1988), 1/180; Mâzerî, *Şerhu't-Telkîn*, 1/515; Ebû Muhammed Celâlüddîn Abdullâh b. Necm b. Şâs b. Nizâr el-Cüzâmî es-Sa'dî, *'İkdü'l-cevâhiri's-semîne fi mezhebi 'âlimi'l-Medîne*, thk. Hamîd b. Muhammed (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1423/2003), 1/99; Ebü'l-Hasen Alî b. Saîd er-Recrâcî, *Menâhicü't-tahşîl ve netâicü le'tâifit-te'vîl fi şerhi'l-Müdevveneti ve halli müşkilâtihâ*, thk. Ebü'l-Fa'dl ed-Dimyâtî - Ahmed b. Alî (b.y.: Dâru İbn Hazm, 1428/2007), 1/254.
- ⁶⁷ İbn Ebî Zeyd, *en-Nevâdir ve'z-ziyâdât*, 1/179.
- ⁶⁸ İbn Ebî Zeyd, *en-Nevâdir ve'z-ziyâdât*, 1/179; Ebü'l-Hasan Alî b. Muhammed er-Rebeî el-Lahmî el-Kayravânî, *et-Tebsıra*, thk. Ahmed Abdülkerîm Necîb (Katar: Vizâretü'l-Evkâf ve Şûnû'l-İslamiyye, 1432/2011), 1/267; Sıkillî, *el-Câmi' li-mesâilî'l-Müdevvene*, 2/490; Lahmî, *et-Tebsıra*, 1/267; İbn Şâs, *'İkdü'l-cevâhir*, 1/99; Recrâcî, *Menâhicü't-tahşîl*, 1/255;

kıraatin hafî olduğu namazlarda Hz. Peygamber'in (s.a.s.) me'mûmun kıraatini tasvip etmediğini gösteren rivayetle⁶⁹ kıyasın tearuz etmesi olduğunu belirtmiştir. Söz konusu rivayette kıraatin hafî olduğu namazlarda Hz. Peygamber'in (s.a.s.) me'mûmun kıraatini onaylamadığı ifade edilse de Mâlikîler nazarında kıyasa göre me'mûmun kıraatte bulunması gerekmektedir. Çünkü me'mûmun kıraati, imamla birlikte cehrî kıraatte bulunması sebebiyle reddedilmektedir. İmam kıraati hafî yaptığında ise me'mûmun imamla birlikte kıraatte bulunduğu söylenemez.⁷⁰ Bu sebeple Mâlikîler öğle ile ikinci namazının tamamında, akşam namazının üçüncü, yatsı namazının son iki rekâtında me'mûmun kıraatte bulunacağını belirtmişlerdir.⁷¹ Mâlikî fakihler kıraatin hafî olduğu namazlarda me'mûmun kıraatte bulunacağını söyleseler de bu namazlarda kıraati terk etmesi sebebiyle me'mûma bir şey gerekmeyeceğini ileri sürmüşlerdir.⁷² Çünkü kıraatin hafî yapıldığı namazlarda me'mûmun kıraatte bulunması -ki bununla Fâtiha'nın okunması kastedilmektedir- Mâlikîlerin bir kısmına göre namazın sünneti,⁷³ bazısına göre fazileti⁷⁴ kabul edilse de genel kanaatleri müstehap olduğu yönündedir.⁷⁵ Kıraatin hafî olduğu namazlarda me'mûmun Fâtiha'dan sonra sûre okuması konusunda da

Karâfi, *ez-Zahîra*, 2/184; İbn Nâcî, *Şerhu İbn Nâcî 'alâ metni'r-Risâle*, 1/173; Zerrûk, *Şerhu'z-Zerrûk*, 1/281.

⁶⁹ Abdürrezzâk es-San'ânî, *el-Muşannef*, 2/422 (No. 2888); Buhârî, *Cüz'ü'l-kırâati halfe'l-imâm*, 27 (No. 64, 66); Ebû Dâvud, "Salât" 139 (No. 829);

⁷⁰ Recrâcî, *Menâhicü't-tahşil*, 1/255.

⁷¹ İbn Abdilber en-Nemerî, *el-Kâfi*, 1/201.

⁷² İbn Abdilber en-Nemerî, *el-Kâfi*, 1/201; Lahmî, *et-Tebşıra*, 1/267; Recrâcî, *Menâhicü't-tahşil*, 1/255-256; İbn Cüzey, *el-Şavânî'nü'l-fikhiyye*, 44.

⁷³ İbn Nâcî, *Şerhu İbn Nâcî 'alâ metni'r-Risâle*, 1/173.

⁷⁴ Sıkillî, *el-Câmi' li-mesâilil-Müdevvene*, 2/407; Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. Muhammed İbnü'l-Hâc el-Abderî, *el-Medhal* (b.y.: Darü't-Türâs, ts.), 1/58.

⁷⁵ İbn Abdilber en-Nemerî, *el-Kâfi*, 1/211; Mâzerî, *Şerhu't-Telkîn*, 1/517; Ebû Amr Cemâlüddîn Osmân b. Ömer b. Ebî Bekr b. Yûnus, *Câmi' u'l-ümmehât*, thk. Ebû Abdurrahmân el-Ahdar el-Ahdarî (b.y.: Yemâme li't-tabâati ve'n-neşri ve't-tevzi', 1421/2000), 94; Karâfi, *ez-Zahîra*, 2/184; Tâcüddîn Ebû'l-Bekâ Behrâm b. Abdillâh b. Abdülaziz ed-Demîrî ed-Dimyâtî, *Tahbîru'l-muhtaşar vehüve's-şerhu'l-evsaf 'alâ Muhtaşarı Halîl fi fikhi'l-Mâlikî*, Ahmed b. Abdülkerîm Necîb - Hâfız b. Abdurrahmân Hayr (b.y.: Merkezü Necibeveyh li'l-Mahtâtât ve Hidmeti't-Türas, 1424/2013), 1/285; İbn Nâcî, *Şerhu İbn Nâcî 'alâ metni'r-Risâle*, 1/173; Mevâk, *et-Tâc ve'l-iklîl*, 2/2421.

Mâlikîler arasında görüş ayrılığı bulunmaktadır. Me'mûmun Fâtiha'dan sonra sûre okumasının sünnet olduğunu belirten Mâlikîler, imam rûkûya gitmeden önce me'mûmun sûreyi bitirmesi gerektiğini söylemişlerdir. Bu hususta İbnü'l-Kâsım (öl. 191/806) me'mûmun sessizce kıyam yapmaktansa Fâtiha'dan sonra sûre okuması gerektiğini söylerken me'mûmun muhayyer olduğunu düşünen İbn Rüşd (öl. 520/1126) dilerse okuyacağını, dilerse sessizce duracağını belirtmiştir.⁷⁶

Kıraatin cehrî olduğu namazlarda ise el-A'râf 7/204. âyetinden dolayı Mâlikîlere göre me'mûmun kıraatte bulunması caiz değildir. Âyetteki emrin namaz hakkında olduğunu kabul eden Mâlikîler, me'mûmun kıraatte bulunmasının imamın kıraatini dinlemek ve anlamaktan uzaklaştıracağını söyleyerek me'mûma imamın kıraatini dinlemenin vacip olduğunu belirtmişlerdir. Onlara göre imamın kendisine uyulmak için imam yapıldığı, imam okuduğunda susulması gerektiği rivayeti⁷⁷ bu görüşü desteklemektedir.⁷⁸ Dolayısıyla Mâlikîler kıraatin cehrî olduğu namazlarda me'mûmun kıraatte bulunmaması gerektiğini belirtmişler, aksinin mekruh olduğunu söylemişlerdir.⁷⁹ Fakat tekbirden sonra imamın bir müddet susması⁸⁰ veya kıraate ara vermesi halinde İmam Mâlik'ten gelen bir görüşte me'mûmun Fâtiha okuyabileceği ifade edilmiştir. İmam kıraate ara verdiğinde me'mûmun imamın kıraatini dinleme imkânı olmaması sebebiyle Bâcî (öl. 474/1081), bu durumda me'mûmun kıraatte bulunmasını, vesveseye kapılması ve kendi kendine konuşmasından daha uygun görmüştür.⁸¹

1.3.1.1 Mâlikîlerin Görüşünün Delilleri

⁷⁶ Cündî, *et-Tavzîh*, 1/345.

⁷⁷ İbn Ebî Şeybe, *el-Muşannef*, 1/331 (No. 3799), Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 15/258 (No. 9438); Ebû Dâvud, "Salât", 69 (No. 604); Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 1/475 (No. 995); İbn Mâce, "İkâmetü's-salavât", 13 (No. 846); Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 2/223, 228 (No. 2890-2891); Zeylaî, *Naşbü'r-râye*, 2/16, 2/21.

⁷⁸ Recrâcî, *Menâhicü't-tahşîl*, 1/254.

⁷⁹ Cündî, *et-Tavzîh*, 1/338; Zerrûk, *Şerhu'z-Zerrûk*, 1/281.

⁸⁰ İmam Mâlik'in talebelerinden İbn Nâfî'den (öl. 206/822) de imam tekbirle kıraat arasında susarsa me'mûmun bu durumda kıraatte bulunacağını söylediği aktarılmıştır. (bk. Mevâk, *et-Tâc ve'l-iklîl*, 2/239)

⁸¹ Cündî, *et-Tavzîh*, 1/338.

Mâlikîler, kıraatin hafî olduğu namazlarda me'mûmun kıraatte bulunacağı, cehrî olduğu namazlarda ise bulunmayacağı yönündeki görüşlerini Kitap, Sünnet ve kıyasla temellendirmişlerdir.

el-A'râf 7/204. âyetiyle imamın kendisine uyulmak için imam yapıldığı, imam okuduğunda susulması gerektiği rivayeti⁸² Mâlikîlerin görüşlerini dayandırdıkları önemli delillerdendir. Onlara göre nasslardaki bu ifadeler imamın kıraatini dinlemenin vacipliğini ortaya koymaktadır. Benzer şekilde onlara göre imamın kıraatinin me'mûmun da kıraati olduğunu belirten hadis⁸³ de me'mûma kıraatin vacip olmadığını göstermektedir.⁸⁴

Mâlikîlerin görüşlerine delil olarak getirdikleri bir başka rivayet de şu şekildedir: "Hz. Peygamber (s.a.s.), 'İmamın arkasında okur musunuz?' diye sormuş, onlardan bir kısmı 'evet', diğer bir kısmı 'hayır' demiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s.), 'Eğer sizden biri bunu yaparsa Fâtiha'yı kendi kendine okusun' demiştir."⁸⁵ Hadisi değerlendiren Kādî Abdülvehhâb (öl. 422/1031), bu rivayetin şu üç şekilde açıklanabileceğini belirtmiştir: Birincisi, Hz. Peygamber (s.a.s.) imamın arkasında okur musunuz diye sorduğunda hayır cevabı verenleri reddetmemiştir. İkincisi, sizden biri bunu yaparsa ifadesi imamın arkasında kıraatin vacip olmasını değil, kıraati terk etmenin daha evlâ olduğunu göstermektedir. Üçüncüsü ise okuyanın Fâtiha'yı kendi kendine okumasını emretmesi olup bu, me'mûmun sadece kendisinin duyacağı şekilde okumasını içermektedir.⁸⁶

⁸² İbn Ebî Şeybe, *el-Muşannef*, 1/331 (No. 3799), Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 15/258 (No. 9438); Ebû Dâvud, "Salât", 69 (No. 604); Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 1/475 (No. 995); İbn Mâce, "İkâmetü's-salavât", 13 (No. 846); Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 2/223, 228 (No. 2890-2891); Zeylaî, *Naşbü'r-râye*, 2/16, 2/21.

⁸³ Abdürrezzâk es-San'ânî, *el-Muşannef*, 2/421 (No. 2886); İbn Ebî Şeybe, *el-Muşannef*, 1/330, 331 (No. 3779, 3802); İbn Mâce, "İkâmetü's-salavât", 13 (No. 850); Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âşâr*, 1/217 (No. 1294); Dârekutnî, *Sünenü'd-Dârekutnî*, 2/107, 260 (No. 1233, 1504); Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ*, 7/334; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 2/227, 228 (No. 2897, 2898); Zeylaî, *Naşbü'r-râye*, 2/7.

⁸⁴ Ebû Muhammed Abdülvehhâb b. Alî b. Nasr et-Tağlibî el-Bağdâdî, *el-İşrâf 'alâ nüketi mesâ'ili'l-hilâf*, thk. Habîb b. Tâhir (b.y.: Dâru İbn Hazm, 1420/1999), 1/236, 238-239.

⁸⁵ İbn Ebî Şeybe, *el-Muşannef*, 1/328 (No. 3757).

⁸⁶ Kādî Abdülvehhâb, *el-İşrâf*, 1/240.

"İmamın arkasındaki hariç Fâtiha'nın okunmadığı her namaz eksiktir."⁸⁷ rivayeti de Mâlikîlere göre me'mûma kıraatin vacip olmadığına delalet etmektedir.⁸⁸ Ancak Hz. Peygamber'in (s.a.s.), "Kim namaz kılar da o namazda Fâtiha'yı okumazsa o namaz eksiktir, eksiktir, tamam değildir."⁸⁹ buyurması, Mâlikîlere göre imam kıraati hafî yaptığında me'mûmun Fâtiha'yı okuması gerektiğini göstermektedir. Aynı şekilde Ebû Hüreyre'den (r.a.) "Rasûlullah (s.a.s.), kıraatin cehrî olduğu namazdan ayrıldığında 'Sizden biri benimle okudu mu?' dedi. Bir adam: 'Evet yâ Rasûlallah' dedi. Rasûlullah (s.a.s.), 'Ben de diyorum ki ne oluyor da Kur'ân'da benimle yarışılıyor' dedi. (Ebû Hüreyre) İnsanlar bunu duyduktan sonra kıraatin cehrî olduğu namazlarda Rasûlullah'ı (s.a.s.) işittiklerinde Rasûlullah'la (s.a.s.) kıraat yapmayı terk ettiler."⁹⁰ şeklinde gelen rivayet de Mâlikîlerin görüşlerini desteklemek için ileri sürdüğü delillerdendir.

Mâlikîlerin görüşlerini ispatlamak için ileri sürdükleri bir başka delil ise kıyastır. Mâlikîler namazda kıraatte bulunup bulunmayacağı hususunda imama uyan kimsenin durumunu imama rükûda iken yetişen kimseye benzetmişlerdir. Me'mûma kıraatin vacip olması halinde mesbûkun da okuması

⁸⁷ Dârekutnî, *Sünenü'd-Dârekutnî*, 2/1114 (No. 1241). Farklı lafızlarla benzer anlamlar için bk. Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âşâr*, 1/218 (No. 1300); Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 2/ 228 (No. 2899). Bu rivayetin asıl itibarıyla Câbir b. Abdillâh'a ait olduğu ve Yahyâ b. Sellâm tarafından merfu olarak rivayet edildiği, Yahyâ b. Sellâm'ın zayıf kabul edilen bir ravi olması sebebiyle rivayetin merfu haliyle zayıf, mevkuf haliyle sahih olduğu kabul edilmektedir. (bk. Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 2/ 228.)

⁸⁸ Kâdî Abdülvehhâb, *el-İşrâf*, 1/240.

⁸⁹ Abdürrezzâk es-San'ânî, *el-Muşannef*, 2/409 (No. 2829), 2/415 (No. 2855); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 13/231, 278, 16/25, (No. 7836, 7901, 9932; İbn Mâce, "İkâmetü's-salavât", 11 (No. 838); Ebû Dâvud, "Salât", 135 (No. 821); Tirmizî, "Salât", 118 (No. 312); Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 1/471 (No. 983). Fâtiha'nın kıraati konusunda varid olan üç rivayeti sened ve metin açısından değerlendiren ve rivayetlerden ikisinin sened açısından sahih, birinin sened itibarıyla zayıf olduğunu belirten Sami Büyükkaynak, Ebû Hüreyre'den (r.a.) gelen bu rivayetin tüm senedlerinin sahih olduğunu ifade etmiştir. (bk. Büyükkaynak, "Hadis İlimleri Açısından Namazın Sahih Olması İçin Gerekli Olan Kıraatin Değerlendirilmesi", 32.)

⁹⁰ Mâlik b. Enes, *Muwaṭṭa'*, 59 (No. 111); Abdürrezzâk es-San'ânî, *el-Muşannef*, 2/421 (No. 2884); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 13/223, 383, 38/10 (No. 7270, 7820, 8006, 22922); Ebû Dâvud, "Salât", 136; Tirmizî, "Salât", 118 (No. 312); Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âşâr*, 1/217 (No. 1290); Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 2/225 (No. 2893).

gerekeceğini söyleyen Mâlikîlere göre, mesbûktan kıraatin düşmesi me'mûma kıraatin vacip olmadığını göstermektedir.⁹¹

1.3.1.2 Değerlendirme

Mâlikîlerin konuyla ilgili görüş ve delilleri değerlendirildiğinde şunlar söylenebilir: el-A'râf 7/204. âyeti ve bu minvaldeki haber imamın kıraatini işiten kimsenin dinlemesini ve susmasını gerektirmesi sebebiyle Mâlikîlerin kıraatin hafî olduğu namazlarda me'mûmun kıraatte bulunacağı, cehrî olduğu namazlarda bulunmayacağı yönündeki yaklaşımları kanaatimizce en isabetli görüştür. Çünkü kıraatin açıktan yapıldığı namazlarda me'mûmun imamın kıraatini işitmesi sebebiyle âyetteki dinleyin ve susun emri gereğince susması ve okunan Kur'ân'ı dinlemesi gerekmektedir. Fakat açıktan okunmayan namazlarda me'mûm imamın kıraatini dinlemekle mükellef olamaz. Çünkü okunan Kur'ân'ı duymayanın dinleyeceği bir şey yoktur. Dolayısıyla kıraatin hafî olduğu namazlarda me'mûmun okuması, cehrî olduğu namazlarda ise imamın kıraatini dinlemesi gerekmektedir. Her ne kadar "*Fâtiha sûresini okumayanın namazı yoktur.*" tarzındaki hadisler namazda Fâtiha'nın okunması gerektiğine işaret etmekteyse de bunun kıraatin hafî olduğu namazlara hamledilmesi daha uygundur. Öte yandan Mâlikîlerin me'mûma kıraatin vacip olmadığını delili olarak kullandıkları "*İmamın arkasındaki hariç Fâtiha'nın okunmadığı her namaz eksiktir.*" rivayetinin asıl itibarıyla Câbir b. Abdillâh'a ait olduğu ve Yahyâ b. Sellâm tarafından merfu olarak rivayet edildiği, Yahyâ b. Sellâm'ın zayıf kabul edilen bir ravi olması sebebiyle rivayetin merfu haliyle zayıf olduğu belirtilse de⁹² Mâlikîlerin bu görüşünün başka bir rivayet tarafından desteklendiği söylenebilir. Çünkü "*İmamın kıraatinin me'mûmun da kıraati*" olacağı tarzındaki rivayet kanaatimizce me'mûma kıraatin vacip olmadığına delalet etmektedir.

1.3.2. Hanbelîlerin Görüşü

Hanbelîler, kıraatin hafî olduğu namazlarda me'mûmun kıraatte bulunacağını, cehrî olduğu namazlarda ise imamın okumaya ara vermesi durumun-

⁹¹ Kâdî Abdülvehhâb, *el-İşrâf*, 1/240-241; İbn Abdilber en-Nemerî, *el-Kâfî*, 1/201, 210; Lahmî, *et-Tebşıra*, 1/267; Mâzerî, *Şerhu't-Telkîn*, 1/516.

⁹² bk. Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 2/228.

da kıraat yapacağını belirtmişlerdir. Onlara göre el-A' râf 7/204. âyetiyle kıraatin cehrî olduğu namazlarda sahabenin Hz. Peygamber'in (s.a.s.) arkasında kıraati terk ettelerini bildiren Ebû Hüreyre (r.a.) rivayeti,⁹³ imamın kıraatini işitmesi durumunda me'mûma kıraat gerekmediğini göstermektedir.⁹⁴ İmam kıraati hafî yaptığında veya cehrî kıraatte bulunurken okumaya ara verdiğinde me'mûmun kıraatte bulunacağını söyleyen Hanbelîler, me'mûmun kıraatte bulunmasını müstehap kabul etmişlerdir.⁹⁵ Bu sebeple onlara göre bu durumlarda me'mûm kıraatte bulunmasa dahi namazı tamamlanmış sayılmaktadır. Çünkü imamın kıraatinin me'mûmun kıraati yerine geçtiğini bildiren rivayet⁹⁶ buna delalet etmektedir.⁹⁷ Benzer şekilde Hz. Alî'nin (r.a.) imamın arkasında okuma zorunluluğu bulunmadığı,⁹⁸ Abdullâh b. Ömer'in (r.a.) imamın

⁹³ Mâlik b. Enes, *Muvatta'*, 59 (No. 111); Abdürrezzâk es-San'ânî, *el-Muşannef*, 2/421 (No. 2884); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 13/223, 383, 38/10 (No. 7270, 7820, 8006, 22922); Ebû Dâvud, "Salât", 136; Tirmizî, "Salât", 118 (No. 312); Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, 1/217 (No. 1290); Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 2/225 (No. 2893).

⁹⁴ Ebû'l-Kâsım Ömer b. Hüseyin b. Abdillâh el-Hırakî el-Bağdâdî, *Muhtaşari'l-Hırakî* (b.y.: Dâru's-Sahâbeti l't-Türâs, 1413/1993), 204; Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Ebî Mûsâ eş-Şerif el-Hâşimî, *el-İrşâd ilâ sebîli'r-reşâd*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1419/1998), 60; Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Cemmâilî el-Makdisî, *el-Kâfi fî fıkhi'l-İmâm Ahmed* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1414/1994), 1/246; Muvaffakuddîn İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 2/259; Bahâüddîn Abdurrahman b. İbrahim b. Ahmed el-Makdisî, *el-'Udde Şerhu'l-Umde*, thk. Ahmed b. Alî (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1424/2003), 78; Şemseddin İbn Kudâme, *eş-Şerhu'l-kebîr*, 2/12; Zerkeşi, *Şerhu'z-Zerkeşi*, 1/597; Buhûtî, *Keşşâfü'l-kınâ*, 3/164; Mansûr b. Yûnus b. Salâhiddîn el-Buhûtî el-Hanbelî, *Şerhu Müntehe'l-İrâdât: Dekâiku üli'n-nühâ li-Şerhi'l-Müntehâ* (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1414/1993), 1/264.

⁹⁵ Hırakî, *Muhtaşari'l-Hırakî*, 204; Ebî Musa el-Hâşimî, *Kitâbü'l-irşâd*, 60; Muvaffakuddîn İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 2/265; Bahâüddîn el-Makdisî, *el-'Udde*, 78; Buhûtî, *Keşşâfü'l-kınâ*, 3/167.

⁹⁶ Abdürrezzâk es-San'ânî, *el-Muşannef*, 2/421 (No. 2886); İbn Ebî Şeybe, *el-Muşannef*, 1/330, 331 (No. 3779, 3802); İbn Mâce, "İkâmetü's-salavât", 13 (No. 850); Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, 1/217 (No. 1294); Dârekutnî, *Sünenü'd-Dârekuṭnî*, 2/107, 260 (No. 1233, 1504); Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ*, 7/334; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 2/227, 228 (No. 2897, 2898); Zeylaî, *Naşbü'r-râye*, 2/7.

⁹⁷ Hırakî, *Muhtaşari'l-Hırakî*, 204; Zerkeşi, *Şerhu'z-Zerkeşi*, 1/601.

⁹⁸ Abdürrezzâk es-San'ânî, *el-Muşannef*, 2/423 (No. 2896).

kıraatinin me'mûma yeterli olduğu,⁹⁹ Abdullah b. Mes'ûd'un (r.a.) imamın arkasında okumanın sünnette olmadığı tarzındaki söylemleri ile İbn Mes'ûd'un (r.a.) imamın arkasında okuyanın ağzının toprakla doldurulmasını temenni etmesi de¹⁰⁰ bunu göstermektedir.¹⁰¹ Hanbelîlere göre imamın me'mûmun namazda yapması gerekenlerden yüklendiği sekiz şeyden birinin Fâtiha'nın kıraati olması da¹⁰² me'mûmun Fâtiha okumasının vacip değil, faziletli olduğunu ortaya koymaktadır.¹⁰³ Onlara göre Hz. Peygamber'den (s.a.s.) "Fâtiha'sız namaz olmaz."¹⁰⁴ şeklinde rivayet edilen haberden dolayı Fâtiha okumak imam ve münferit namaz kılana vacipse de me'mûma değildir.¹⁰⁵ Çünkü me'mûmun Fâtiha okuması vacip olsaydı kıraatin cehrî olduğu namazlarda imamı dinlemesi için kıraati terk etmesi emredilmezdi.¹⁰⁶ Onlara göre Fâtiha'sız namaz olmayacağı doğrultusunda Übâde b. Sâmit'ten¹⁰⁷ ve Fâtiha okumayanın namazının eksik olduğu şeklinde Ebû Hüreyre'den (r.a.)¹⁰⁸ gelen rivayetler sahih olmakla birlikte ikisi de me'mûm dışındakilere

⁹⁹ Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî, *el-Muvaţta'* (rivâyetü Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî), thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, 1406/1985), 1/86 (No. 43); Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, 1/220 (No. 1317); Beyhakî, *Kitâbu'l-kırâati halfe'l-imâm*, 182 (No. 397); Buhûtî, *Keşşâfü'l-kınâ'*, 3/166.

¹⁰⁰ Abdürrezzâk es-San'ânî, *el-Muşannef*, 2/423 (No. 2896); Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, 1/219 (No. 1310).

¹⁰¹ Muvaffakuddîn İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 2/269; Şemseddin İbn Kudâme, *eş-Şerhu'l-kebîr*, 2/12.

¹⁰² Buhûtî, *Keşşâfü'l-kınâ'*, 3/167.

¹⁰³ Ebî Musa el-Hâşimî, *Kitâbü'l-irşâd ilâ sebili'r-reşâd*, 60; Muvaffakuddîn İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 2/259; Zerkeşî, *Şerhu'z-Zerkeşî*, 1/601; Buhûtî, *Keşşâfü'l-kınâ'*, 3/166.

¹⁰⁴ Şirâzî, *el-Mühezzeb*, 1/141.

¹⁰⁵ Muvaffakuddîn İbn Kudâme, *el-Kâfî*, 1/246.

¹⁰⁶ Buhûtî, *Keşşâfü'l-kınâ'*, 3/165; Buhûtî, *Şerhu Müntehe'l-İrâdât*, 1/264.

¹⁰⁷ Abdürrezzâk es-San'ânî, *el-Muşannef*, 2/382 (No. 2705); İbn Ebî Şeybe, *el-Muşannef*, 1/316 (No. 3618); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 37/368 (No. 22694); Ebû Dâvûd, "Salât", 135 (No. 823); Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, 1/215 (No. 1282); İbn Hibbân, *Şahîh*, 2/74 (No. 946); Dârekutnî, *Sünenü'd-Dârekutnî*, 2/100 (No. 1218); Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/364 (No. 870); Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 2/235 (No. 2919); Zeylaî, *Naşbü'r-râye*, 2/12.

¹⁰⁸ Abdürrezzâk es-San'ânî, *el-Muşannef*, 2/409 (No. 2829), 2/415 (No. 2855); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 13/231, 278, 16/25, (No. 7836, 7901, 9932); İbn Mâce, "İkâmetü's-salavât", 11 (No. 838); Ebû Dâvud, "Salât", 135 (No. 821); Tirmizî, "Salât", 118 (No. 312); Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 1/471 (No. 983).

hamledilmelidir. Çünkü "İmamın arkasındaki hariç Fâtiha'nın okunmadığı her namaz eksiktir."¹⁰⁹ rivayeti, Ebû Hüreyre'den (r.a.) gelen hadisi açıklamaktadır.¹¹⁰

Kıraatin cehrî olduğu namazlarda ilki tekbirden, ikincisi Fâtiha'dan sonra olmak üzere imamın kıraate iki defa ara vereceğini söyleyen Hanbelîler,¹¹¹ bu iki durumda me'mûmun kıraatte bulunmasını müstehap kabul etmişlerdir.¹¹² Fakat imamın, me'mûmun okuyabileceği kadar kıraate ara vermemesini ise mekruh görmüşlerdir.¹¹³ Çünkü kıraatin cehrî olduğu namazlarda me'mûm imamın kıraatini dinlemek için susmakla emrolunmuştur. Bu sebeple kıraatin hafî olduğu namazlarda me'mûmun Fâtiha ve sûre okuyacağı belirtilmiş, açıktan okunan namazlarda ise Fâtiha okuyabilmesi imamın kıraate ara vermesine bağlanmıştır.¹¹⁴ Kıraatin cehrî olduğu namazlarda imamdan uzakta olması sebebiyle me'mûmun imamın kıraatini duymaması imkân dâhilindedir. Bu durumu imamın kıraate ara vermesine veya kıraati hafî yapmasına benzeten¹¹⁵ Hanbelîler, imamın kıraatini işitmemesi halinde me'mûmun kıraatte bulunacağını söylemişlerdir.¹¹⁶ Âyette Kur'ân okunduğunda dinlemenin emredilmesinden dolayı buna itiraz edilebileceğini belirten Hanbelîler, ilgili âyetteki dinleme emrinin kıraatin işitilmesi durumunda geçerli olduğunu söy-

¹⁰⁹ Dârekutnî, *Sünenü'd-Dârekuṭnî*, 2/114 (No. 1241). Farklı lafızlarla benzer anlamlar için bk. Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âşâr*, 1/218 (No. 1300); Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 2/ 228 (No. 2899). Bu rivayetin asıl itibarıyla Câbir b. Abdillâh'a ait olduğu ve Yahyâ b. Sellâm tarafından merfu olarak rivayet edildiği, Yahyâ b. Sellâm'ın zayıf kabul edilen bir ravi olması sebebiyle rivayetin merfu haliyle zayıf, mevkuf haliyle sahih olduğu kabul edilmektedir. (bk. Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 2/ 228.)

¹¹⁰ Muvaffakuddîn İbn Kudâme, *el-Muḡnî*, 2/263; Şemseddin İbn Kudâme, *eş-Şerhu'l-kebîr*, 2/12.

¹¹¹ Muvaffakuddîn İbn Kudâme, *el-Muḡnî*, 2/266; Şemseddin İbn Kudâme, *eş-Şerhu'l-kebîr*, 2/12.

¹¹² Buhûti, *Şerhu Müntehe'l-İrâdât*, 1/264.

¹¹³ Buhûti, *Keşşâfü'l-kınâ*, 3/168.

¹¹⁴ Muvaffakuddîn İbn Kudâme, *el-Muḡnî*, 2/267; Buhûti, *Şerhu Müntehe'l-İrâdât*, 1/264.

¹¹⁵ Buhûti, *Keşşâfü'l-kınâ*, 3/168.

¹¹⁶ Muvaffakuddîn İbn Kudâme, *el-Muḡnî*, 2/267; Şemseddin İbn Kudâme, *eş-Şerhu'l-kebîr*, 2/12; Zerkeşî, *Şerhu'z-Zerkeşî*, 1/599; Buhûti, *Şerhu Müntehe'l-İrâdât*, 1/264.

lemiştir.¹¹⁷ Benzer şekilde kıraatin cehrî olduğu namazlarda sağırın kıraatini de değerlendiren Hanbelîler, imamdan uzaktaysa okuyacağını, imama yakınsa yanındakileri imamın kıraatini dinlemekten engellememesi için kıraat yapmayacağını ifade etmişlerdir.¹¹⁸ Günümüz teknolojik imkânlarında neredeyse tüm kalabalık cemaatlerde mikrofon kullanıldığı dikkate alındığında icthadî nitelikli bu son iki hükmün, me'mûmun imamdan uzakta olması bağlamında değil, imamın kıraatini işitip/işitmemesi ekseninde değerlendirilmesinin âyetin gayesi bakımından daha isabetli olacağı söylenebilir.

1.3.2.1. Hanbelîlerin Görüşlerinin Delilleri

Me'mûmun kıraatiyle ilgili görüşleri incelendiğinde Hanbelîlerin Kitap, Sünnet, sahabe kavli ve kıyastan delil getirdikleri görülmektedir. Hanbelîlerin Kitap'tan delilleri el-A'râf 7/204. âyetidir. Onlara göre Ahmed b. Hanbel bu âyetin âlimler nezdinde namaz hakkında olduğu ve bu hususta icma bulunduğu kanaatindedir.¹¹⁹ Âyetin âmm ifadeyle geldiğini ve bu sebeple kapsamına namazın da girdiğini belirten Muvaffakuddin İbn Kudâme'ye (öl. 620/1223) göre, Ebû'l-Âliye er-Riyâhî (öl. 90/709) ve Zeyd b. Eslem'in (öl. 136/754), bu âyetin sahabenin imamın arkasında kıraatte bulunması sebebiyle indiğini söylemesi âyetin namazla ilişkilendirilmesini teyit etmektedir.¹²⁰

Ebû Hüreyre'den (r.a.) "*Rasûlullah (s.a.s.), kıraatin cehrî olduğu namazdan ayrıldığında 'Sizden biri benimle okudu mu?' dedi. Bir adam: 'Evet yâ Rasûlallah' dedi. Rasûlullah (s.a.s.), 'Ben de diyorum ki ne oluyor da Kur'ân'da benimle yarışılıyor' dedi. (Ebû Hüreyre) İnsanlar bunu duyduktan sonra kıraatin cehrî olduğu namazlarda Rasûlullah'ı (s.a.s.) işittiklerinde Rasûlullah'la (s.a.s.) kıraat yapmayı terk ettiler.*"¹²¹ ve "*Rasûlullah (s.a.s.) namazdan ayrıldığında 'Sizden biri benimle okudu*

¹¹⁷ Muvaffakuddîn İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 2/267; Şemseddin İbn Kudâme, *eş-Şerhu'l-kebîr*, 2/12.

¹¹⁸ Muvaffakuddîn İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 2/268; Şemseddin İbn Kudâme, *eş-Şerhu'l-kebîr*, 2/13; Buhûti, *Keşşâfü'l-kınâ*, 3/168.

¹¹⁹ Muvaffakuddîn İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 2/261; Şemseddin İbn Kudâme, *eş-Şerhu'l-kebîr*, 2/13; Zerkeşi, *Şerhu'z-Zerkeşi*, 1/598; Buhûti, *Keşşâfü'l-kınâ*, 3/164-165.

¹²⁰ Muvaffakuddîn İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 2/261.

¹²¹ Mâlik b. Enes, *Muvatta'*, 59 (No. 111); Abdürrezzâk es-San'ânî, *el-Muşannef*, 2/421 (No. 2884); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 13/223, 383, 38/10 (No. 7270, 7820, 8006, 22922); Ebû

mu?' dedi. Bir adam: 'Evet yâ Rasûlallah' dedi. Ebû Hüreyre (r.a.) dedi ki: Rasûlullah (s.a.s.), 'Ben de diyorum ki ne oluyor da Kur'ân'da benimle yarışılıyor?' dedi ve 'Kıraati hafî yaptığımda benimle kıraat edin, cehrî yaptığımda ise kimse benimle kıraatte bulunmasın.' dedi."¹²² şeklinde rivayet edilen hadislerle imamın kendisine uyulmak için imam yapıldığı, imam okuduğunda susulması gerektiği¹²³ ve imamın kıraatinin me'mûmun kıraati yerine geçtiğini bildiren rivayet¹²⁴ Hanbelîlerin görüşlerini temellendirmek için kullandıkları nebevî delillerdendir.¹²⁵

Hanbelîlerin görüşlerini temellendirmek için getirdikleri bir başka delil de kıyastr. Me'mûmu mesbûka kıyas ettikleri görülen Hanbelîlere göre kıraatin mesbûka vacip olmaması, me'mûma da olmadığına delalet etmektedir. Onlara göre me'mûma kıraat vacip olsaydı, namazın diğer rükünleri gibi mesbûka da kıraatin vacip olması gerekirdi. Aksi görüştekilerin kıraatin namazın rükünlerinden olduğu, diğer rükünlerin düşmediği gibi me'mûmdan kıraatin de düşmediği, kendisine kıyam vacip olanın kıraat da yapması gerektiği şeklinde kıraati diğer rükünlere kıyaslamalarını değerlendiren Muvaffakuddin İbn Kudâme, bu kıyaslamanın geçersiz olduğunu belirtmiştir. Benzer şekilde kıraatin cehrî olduğu namazlarda me'mûmun susmak ve imamın kıraatini dinlemekle emrolunması sebebiyle kıraatin hafî olduğu namazlarda me'mûmun okumasını cehrî olduğu namazlara kıyaslamak da ona göre doğru değildir. Me'mûmun münferit namaz kılana kıyaslanmasının da geçerli ol-

Dâvud, "Salât", 136; Tirmizî, "Salât", 118 (No. 312); Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âşâr*, 1/217 (No. 1290); Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 2/225 (No. 2893).

¹²² Dârekutnî, *Sünenü'd-Dârekuṭnî*, 2/126 (No. 1265); Beyhakî, *Kitâbu'l-kırâati ḫalfe'l-imâm*, 141 (No. 322).

¹²³ İbn Ebî Şeybe, *el-Muşannef*, 1/331 (No. 3799), Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 15/258 (No. 9438); Ebû Dâvud, "Salât", 69 (No. 604); Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 1/475 (No. 995); İbn Mâce, "İkâmetü's-salavât", 13 (No. 846); Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 2/223, 228 (No. 2890-2891); Zeylaî, *Naşbü'r-râye*, 2/16, 2/21.

¹²⁴ Abdürrezzâk es-San'ânî, *el-Muşannef*, 2/421 (No. 2886); İbn Ebî Şeybe, *el-Muşannef*, 1/330, 331 (No. 3779, 3802) Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd b. Mâce el-Kazvîni, *Sünenü İbn Mâce*, thk. Şuayb el-Arnaût vd. (Beyrut: Dâru Risâleti'l-Âlemiyye, 1430/2009), "İkâmetü's-salavât", 13 (No. 850); Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âşâr*, 1/217 (No. 1294); Dârekutnî, *Sünenü'd-Dârekuṭnî*, 2/107, 260 (No. 1233, 1504); Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Ḥilyetü'l-evliyâ*, 7/334; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 2/227, 228 (No. 2897, 2898); Zeylaî, *Naşbü'r-râye*, 2/7.

¹²⁵ Muvaffakuddin İbn Kudâme, *el-Muḡnî*, 2/261.

madığını düşünen Hanbelîlere göre, me'mûmun kıraatini imamın yüklenmesi, münferit namaz kılaninkini ise kimsenin yüklenmemesi sebebiyle iki durum birbirinden farklılık arz etmektedir.¹²⁶

1.3.2.2. Değerlendirme

Hanbelîlerin me'mûmun kıraatiyle ilgili görüş ve delilleri değerlendirildiğinde şunlar söylenebilir: el-A'râf 7/204. âyetinin namaz hakkında olduğu ve bu hususta icma bulunduğu kanaatinde olan Hanbelîlerin imamın kıraatini işitenin kıraatte bulunmaması yönündeki yaklaşımları Mâlikîlerin görüşüyle de örtüşmekte olup kanaatimizce isabetlidir. Çünkü bu âyetin, namazda Kur'ân'ı dinlemek konusunda indiğine dair icma var ise de bunun cehrî okunan namazlar için geçerli olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla kıraatin hafî olduğu namazlarda dinleyeceği bir şey olmadığından me'mûmun kıraatte bulunması daha uygundur. Benzer şekilde imamın kıraatini me'mûmun da kıraati olduğu veya imam okuduğunda dinlenilmesi tarzındaki hadislerin de açıktan okunan namazlara hamledilmesi gerekmektedir. Nitekim Ebû Hureyre'den (r.a.) cehrî kıraat yapılan namazlarda kıraati terk ettikleri ve Hz. Peygamber'in (s.a.s.) sahabeden kıraatin cehrî olduğu namazlarda kıraati terk etmeleri, hafî olduğu namazlarda ise kıraatte bulunmalarını istediği şeklindeki rivayetler bunu teyit etmektedir. Ayrıca Fâtiha'sız namaz olmayacağı şeklindeki rivayetler sahih olsa da Hanbelîler, bunların me'mûm dışındakilere hamledilmesi gerektiğini belirterek me'mûma kıraatin vacip olmadığını ileri sürmüşlerdir. Diğer rivayetlerle birlikte değerlendirildiğinde Hanbelîlerin bu yaklaşımın da isabetli olduğu söylenebilir.

Sonuç

Namazda imama uyan kimsenin kıraatini ele alındığı bu çalışmada tespit edilen sonuçları şu şekilde ifade etmek mümkündür: Kıraat denildiğinde akla ilk olarak Kur'ân okuma ve fıkhîteki özel kullanımını ifade eden namazın rûknü gelmektedir. Ancak el-Müzzemmil 20. âyetinin dolaylı bir şekilde kıraat anlamında değerlendirilmesi dışında fıkhîteki bu özel kullanımı Kitap'ta

¹²⁶ Muvaffakuddîn İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 2/260-264, 269-270; Şemseddin İbn Kudâme, *eş-Şerhu'l-kebir*, 2/12-13.

geçmemektedir. Bu sebeple namazda kıraatle ilgili meseleler âyet değil, hadisler üzerinden temellendirilmiştir. Birkaç şâz yaklaşım dışında fakihlerin çoğunluğu kıraati namazın rükünlerinden kabul etmişse de namazda kıraatle ilgili bazı meselelerde ihtilaf etmişlerdir. Fıkıh kitaplarında me'mûm veya muktedî diye ifade edilen "imama uyan kimse"nin kıraati de bu ihtilafli meselelerden biridir. Bu noktada fakihler arasında üç temel görüş ortaya çıkmıştır. Hanefîler, kıraatin cehrî veya hafî olmasını dikkate almaksızın me'mûmun kıraatini reddederken Şâfiîler me'mûma kıraatin her iki durumda da gerekli olduğunu söylemişlerdir. Mâlikî ve Hanbelîler ise kıraatin cehrî veya hafî olmasına bağlı olarak görüşlerini açıklamışlar ve kıraatin hafî olduğu namazlarda me'mûmun Fâtiha'yı okuması gerektiğini belirtmişlerdir. Kıraatin cehrî olduğu namazlarda ise Hanbelîler me'mûmun kıraatini imamın susmasına bağlamış, Mâlikîler ise me'mûmun okumasını reddetmişlerdir. Bu yaklaşımların mezheplerin genel görüşü olarak sunulması mümkünse de tümünde mezhep içi ihtilaf bulunduğu, Hanefîler haricindeki fakihlerin me'mûmun kıraatiyle ilgili görüşlerini asıl itibarıyla me'mûmun imamın kıraatini işitmesi/işitmemesi ekseninde belirledikleri tespit edilmiştir. Me'mûmun Fâtiha okumasının gerekliliğinde ihtilaf etmemişlerse de me'mûmun Fâtiha'dan sonra sûre okuması konusunda kıraatin cehrî veya hafî olmasına göre farklı kanaatleri olan Şâfiîler ile me'mûmun kıraati konusunda Mâlikî ve Hanbelî fakihlerin kıraatin cehrî olduğu namazlarla ilgili ileri sürdükleri görüşlerin temelinde me'mûmun imamın kıraatini işitip/işitmemesi anlayışının yer aldığı söylenebilir. Hanefîlerin me'mûmun kıraatiyle ilgili olumsuz kanaatlerinin yanı sıra Şâfiîler dışındaki fakihler me'mûmun kıraatini vacip görmemektedir. Dolayısıyla Mâlikî ve Hanbelî alimlere göre kıraatin hafî olduğu namazlarda kıraatte bulunmasa bile me'mûmun namazı geçerlidir. Me'mûma kıraati vacip gören Şâfiîlere göre ise me'mûmun kıraatsiz namazı sahih değildir.

Me'mûmun kıraatiyle ilgili görüşlerini temellendirmek için fakihler Kitap, Sünnet, sahabe kavli ve kıyastan delil getirmişlerdir. Şâfiîler dışındaki fakihler el-A'râf 204. âyeti hüccet getirmişler, âyetteki susun ve dinleyin emrinin imamın arkasındaki kişiye hamledilmesinin daha isabetli olduğunu ileri sürmüşlerdir. Hatta Hanbelîler âyetteki bu emrin namazda okunan Kur'ân'ı dinlemek olduğu hususunda icma bulunduğunu iddia etmişlerdir. Bu emrin namazda Kur'ân'ın işitilmesi bağlamında değerlendiren Mâlikî ve Hanbelîler,

kıraatin cehrî olması halinde imamın kıraatini işitmemesi durumunda me'mûmun okuyacağını söylemişlerdir. Hanefiler ise dinlemek mümkün değilse de susmanın imkân dâhilinde olduğunu belirterek kıraatin hafî olduğu namazlarda da me'mûmun okumayacağını ifade etmişlerdir. Asıl itibarıyla Şâfiîler de bu âyeti delil olarak kullanmakla birlikte onlar bunu kıraatin cehrî olduğu namazlarda me'mûmun Fâtiha'dan sonra sûre okumayacağına hamletmişlerdir. Dolayısıyla me'mûmun kıraatiyle ilgili mezhepler arasındaki ihtilafın sebeplerinden birisinin âyetle istilaldeki bu yaklaşım farkı olduğu söylenebilir. Bütün görüşlerin Sünnet'ten dayanağı bulunmakla birlikte rivayetlerin bir kısmının benzer olduğu, diğer bir kısmının tearuz ettiği görülmektedir. Dolayısıyla âlimlerin me'mûmun kıraatiyle ilgili ihtilaf etmesinin bir diğer nedeni olarak konuyla ilgili hadislerin tearuz etmesi gösterilebilir. Fakihler me'mûmun kıraatiyle ilgili görüşlerini temellendirmek için kıyas delilinden de faydalanmışlarsa da bu hususta cumhur me'mûmu mesbûka, Şâfiîler ise me'mûmu imama kıyaslayarak görüşlerini ortaya koymuşlardır.

Hülasa el-A'râf 7/204. âyeti onu işiten kimsenin dinlemesini ve susmasını gerektirmektedir. Ancak açıktan okunmayan namazlarda me'mûmun duymadığı şeyi dinlemekle mükellef olması mühal bir durumdur. Dolayısıyla bu ayetin, Hanefilerin kabul ettiği gibi kıraatin hafî olduğu namazlarda me'mûmun kıraatte bulunmamasını gerektirdiği söylenemez. Her ne kadar bu âyetin namazda Kur'ân'ı dinlemek konusunda indiğine dair icma var ise de diğer delillerle değerlendirildiğinde el-A'râf 7/204. âyetindeki emri cehrî okunan namazlara hamletmek daha isabetli görülmektedir. Çünkü okunan Kur'ân'ı duymayan kimsenin dinleyeceği bir şey yoktur. Bu nedenle kıraatin cehrî olduğu namazlarda me'mûmun susup dinlemesi, sessiz okunan namazlarda ise Mâlikî ve Hanbelî alimlerin belirttiği gibi kıraatte bulunması daha uygundur. Öte yandan "*Fâtiha'sız veya kıraatsiz namaz olmayacağı*" şeklindeki hadisleri delil alan ve el-A'râf 7/204. âyetini kıraatin cehrî olduğu namazlarda Fâtiha'dan sonra sûre okunmasıyla ilişkilendiren Şâfiîlerin namazların tamamında me'mûmun kıraatte bulunmasının vacip olduğunu ileri sürmeleri kanaatimizce isabetli değildir. Çünkü "*Fâtiha sûresini okumayanın namazı yoktur.*" hadisi ile amel etmek namazların tamamında Fâtiha'nın okunmasını gerektirmekteyse de imamın kendisine uyulmak için imam yapıldığı, imam okuduğunda susulması gerektiği veya imamın kıraatinin me'mûmun da kıraati ol-

duğu tarzındaki hadisler açıktan okunan namazlarda me'mûma kıraat gerekmediğine delalet etmektedir. Ayrıca Hanefilerin delil aldıkları bu iki rivayetin açıktan okunan namazlara hamledilmesi yaklaşımı kanaatimizce daha doğru olup, bu rivayetler Hanefilerin kıraatin hafı olduğu namazlarda me'mûmun kıraatte bulunmaması gerektiği şeklindeki görüşlerinin kabul edilebilir olmadığını da ortaya koymaktadır.

Kaynakça

- Abdürrezzâk es-San'ânî, Ebû Bekr b. Hemmâm b. Nâfi'el-Himyerî. *el-Muşannef*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru't-Te'sîl, 1437/2013.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî. *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*. thk. Şuayb el-Arnaût vd. 50 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421/1001.
- Altun, Muhammed Latif. "Evzâî ve Hanefî Fakihlerin Görüşü Bağlamında Namazda Kıraat ve Me'mûmun Kıraati". *Yüziüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 45 (2019): 277-298.
- Bâbertî, Ekmelüddîn Muhammed b. Mahmûd b. Ahmed. *el-İnâye fî şerhi'l-Hidâye*. 10 Cilt. Lübnan: Dâru'l-fikr, 1389/1970.
- Bahâüddîn el-Makdisî, Abdurrahman b. İbrahim b. Ahmed. *el-'Udde Şerhu'l-'Umde*. thk. Ahmed b. Alî. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1424/2003.
- Bedreddîn Aynî, Ebû Muhammed (Ebü's-Senâ) Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed. *el-Binâye şerhu'l-Hidâye*. 13 Cilt. thk. Eymen Salih Şaban. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1420/2000.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Alî. *es-Sünenü'l-kübrâ*. thk. Muhammed Abdulkadir Atâ. 11 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1424/2003.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Alî. *Kitâbu'l-kırâati ħalfe'l-imâm*. thk. Muhammed Saîd b. Besyûnî Zeğlûl. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1405.
- Beyzâvî, Nâsırüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullâh b. Ömer b. Muhammed. *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*. 5 Cilt. thk. Muhammed Abdurrahman Maraşlı. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1418.

- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail b. İbrâhîm el-Cü'fî. *el-Câmi'u's-şahîh*. thk. Mustafa Dîb el-Buğâ. 7 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1414/1993.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail b. İbrâhîm el-Cü'fî. *Cüz'ü'l-kırâati ħalfe'l-imâm*. thk. Fazlurrahmân es-Sevrî. Pakistan: el-Mektebetü's-Selefiyye, 1400/1980.
- Buhâtî, Mansûr b. Yûnus b. Salâhiddîn el- Hanbelî. *Keşşâfü'l-kınâ' 'ani'l-İknâ'*. 15 Cilt. Suudi Arabistan: Vizâretü'l-Adl, 1421-1429/2000-2008.
- Buhâtî, Mansûr b. Yûnus b. Salâhiddîn el- Hanbelî. *Şerhu Müntehe'l-İrâdât: Dekâiķu üli'n-nühâ li-Şerhi'l-Müntehâ*. 3 Cilt. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1414/1993.
- Büyükkaynak, Sami. *Hadis İlimleri Açısından Namazda Kıraat Meselesi*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005.
- Büyükkaynak, Sami. "Hadis İlimleri Açısından Namazın Sahih Olması İçin Gerekli Olan Kıraatin Değerlendirilmesi". *Artoın Çoruh Üniversitesi İlahiyat Araştırmaları Dergisi (Akademik-Us)* 4/2 (Aralık 2020): 24-42.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî. *Şerhu Muhtaşari't-Taĥâvî*. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2010.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd. *eş-Şihâh tâcü'l-luġa ve şihâhu'l-'Arabiiyye*. 6 Cilt. thk. Ahmed Abdülġafur Attar. Beyrut: Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, 1407/1987.
- Çiftçi, Muhammed Hüsnü. "Hanefî Mezhebi ve Buhârî Rivayetleri Çerçevesinde İmama Uyan Kişinin Fatıha Okuması". *Hadis Tetkikleri Dergisi* 16/2 (Aralık 2018): 25-50.
- Cündî, Ziyâüddîn Ebü'l-Mevedde (Ebü's-Safâ, Ebü'z-Ziyâ) Halîl b. İshâk b. Mûsâ. *et-Tavzîh fi şerhi'l-Muhtaşari'l-fer'î li İbni'l-Hâcib*. 8 cilt. thk. Ahmed b. Abdülkerîm Necîb. Kahire: Merkezü Necîbeveyh li'l-Mahtûtât ve Hidmeti't-Türâs, 1429/2008.
- Cüveynî, İmâmü'l-Haremeyn Ebü'l-Meâlî Rüknuddîn Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf et-Tâî en-Nîsâbüri. *Nihâyetü'l-matlab fi dirâyeti'l-mezheb*. 20 Cilt. thk. Abdülazîm Mahmûd ed-Dîb. Riyad: Dâru'l-Minhâc, 1428/2007.

- Dâmâd Efendî, Şeyhîzâde Abdurrahman b. Muhammed b. Süleyman el-Gelibolulî. *Mecma' u'l-enhur fî şerhi Mülteka'l-ebhur*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabi, ts.
- Dârekutnî, Ebü'l-Hasen Ali b. Ömer b. Ahmed. *Sünenü'd-Dârekuṭnî*. thk. Şuayb el-Arnaût vd. 5 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1424/2004.
- Dimyâtî, Tâcüddîn Ebü'l-Bekâ Behrâm b. Abdillâh b. Abdülâziz ed-Demîrî. *Tahbîru'l-muhtaşar vehüve's-şerhu'l-evsaṭ 'alâ Muhtaşarı Halîl fî fıkhi'l-Mâlikî*. 5 Cilt. Ahmed b. Abdülkerîm Necîb - Hâfız b. Abdirrahmân Hayr. b.y.: Merkezü Necibeveyh li'l-Mahtûtât ve Hıdmeti't-Türas, 1424/2013.
- Ebî Mûsâ Hâşimî, Muhammed b. Ahmed b. Muhammed. *Kitâbü'l-irşâd ilâ sebîli'r-reşâd*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1419/1998.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. *Sünenü Ebî Dâvûd*. 7 Cilt. thk. Şuayb el-Arnaût - Muhammed Kâmil Karabelli. Dimaşk: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1430/2009.
- Ebû Nuaym el-İsfahânî, Ahmed b. Abdillâh b. İshâk. *Hilyetü'l-evliyâ' ve ṭabaḳâtü'l-asfiyâ'*. 10 Cilt. Mısır: Matbaatü's-Saade, 1394/1984.
- Ebû Yûsuf, Ya'kûb b. İbrâhîm b. Habîb b. Sa'd el-Kûfi. *el-Âşâr*. thk. Ebü'l-Vefâ. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- Ferrâ' el-Begavî, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed. *et-Tehzîb fî fıkhi'l-İmâm eş-Şâfi'î*. 8 Cilt. thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd - Alî Muhammed Muavvid. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1418/1997.
- Gazzâlî, Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed et-Tûsî. *el-Vasîṭ fi'l-mezheb*. 7 Cilt. thk. Ahmed Mahmûd İbrâhîm - Muḥammed Muḥammed Tamer. Kahire: Dâru's-Selâm, 1417.
- Hâkim en-Nisâbûrî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed. *el-Müstedrek 'ale's-sahîḥayn*. thk. Mustafa Abdulkâdir Atâ. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1411/1990.

- Haskefî, Alâüddîn Muhammed b. Alî b. Muhammed b. Abdurrahman ed-Dîmaşkî. *ed-Dürrü'l-muhtâr şerhu Tenvîrü'l-ebşâr ve câmi'u'l-bihâr*. thk. Abdülmun'ım Halîl İbrâhîm. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1423/2002.
- Hirakî, Ebü'l-Kâsım Ömer b. Hüseyin b. Abdillâh el-Bağdâdî. *Muhtasari'l-Hirakî*. b.y.: Dâru's-Sahâbeti lî't-Türâs, 1413/1993.
- İbn Abdilber en-Nemerî, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed. *el-Kâfi fi fikhî ehli'l-Medîne*. 2 Cilt. thk. Muhammed Muhammed Mûritânî. Riyad: Mektebetü'r-Riyad, 1400/1980.
- İbn Cüzey, Ebü'l-Kâsım Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kelbî el-Gırnâtî. *el-Kavânînu'l-fikhiyye*. b.y.: ts.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm el-Absî el-Kûfî. *el-Muşannef fi'l-ehâdîs ve'l-âsâr*. thk. Kemâl Yûsuf el-Hût. 7 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1409/1989.
- İbn Ebî Zeyd, Ebû Muhammed Abdullâh b. Abdirrahmân el-Kayrevânî en-Nefzî. *en-Nevâdir ve'z-ziyâdât 'alâ mâ fi'l-Müdevvene min gayrihâ mine'l-ümmehât*. 15 Cilt. thk. Abdülfettâh Muhammed Hulv vd. Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1999.
- İbn Ebî Zeyd, Ebû Muhammed Abdullâh b. Abdirrahmân el-Kayrevânî en-Nefzî. *Metnü'r-Risâle*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Ahmed el-Bustî. *Şahîhu İbn-i Hibbân*. thk. Muhammed Ali Sönmez - Halis Aydemir. 8 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1433/2012.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dîmaşkî eş-Şâfiî. *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-azîm*. 8 Cilt. thk. Sâmi b. Muhammed es-Selâme. Riyad: Dâru Taybe, 1999.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni. *Sünenü İbn Mâce*. 5 Cilt. thk. Şuayb el-Arnaût vd. Beyrut: Dâru Risâleti'l-Âlemiyye, 1430/2009.

- İbn Manzûr, Ebü'l-Fadl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrerem b. Alî el-İfrîkî, *Lisânü'l-'Arab*, 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1414/1990.
- İbn Nüceym, Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed. *el-Bahrü'r-râik şerhu Kenzi'd-dekâik*. 8 Cilt. b.y.: Dâru'l-Kitâbî'l-İslâmî, ts.
- İbn Rüşd el-Ced, Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Ahmed el-Kurtubî. *Mesâilü Ebi'l-Velîd İbn Rüşd el-Cedd*. 2 Cilt. thk. Muhammed el-Habîb et-Teckânî. Beyrut: Dâru'l-Cil, 1414/1993.
- İbn Rüşd el-Ced, Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Ahmed el-Kurtubî. *el-Mukaddemâtü'l-mümehhedât*. 3 Cilt. thk. Muhammed Haccî. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1408/1988.
- İbn Rüşd el-Hafîd, Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kurtubî. *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-mukteşid*. 4 Cilt. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1425/2004.
- İbn Şâs, Ebû Muhammed Celâlüddîn Abdullâh b. Necm b. Nizâr el-Cüzâmî es-Sa'dî. *İkdü'l-cevâhiri's-semîne fî mezhebi 'âlimi'l-Medîne*. 3 Cilt. thk. Hamîd b. Muhammed. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1423/2003.
- İbnü'l-Hâc el-Abderî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. Muhammed. *el-Medhal*. 4 Cilt. b.y.: Darü't-Türâs, ts.
- İbnü'l-Hâcib, Ebû Amr Cemâlüddîn Osmân b. Ömer b. Ebî Bekr b. Yûnus. *Câmi'u'l-ümmehât*. thk. Ebû Abdurrahmân el-Ahdar el-Ahdarî. b.y.: el-Yemâne lî't-tabâati ve'n-neşri ve't-tevzi', 1421/2000.
- İbnü'l-Hümâm, Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Abdilhamîd es-Sivâsî el-İskenderî. *Fethu'l-quadîr ale'l-Hidâye*. 10 Cilt. Lübnan: Dâru'l-Fikr, 1389/1970.
- İmrânî, Ebü'l-Hüseyn Yahyâ b. Ebi'l-Hayr b. Sâlim b. Es'ad el-Yemânî. *el-Beyân fî mezhebi'l-İmâm eş-Şâfi'î*. 13 Cilt. thk. Kâsım Muhammed en-Nûrî. Cidde: Dâru'l-Minhâc, 1421/2000.
- Kâdî Abdülvehhâb, Ebû Muhammed b. Alî b. Nasr et-Tağlibî el-Bağdâdî. *el-İşrâf 'alâ nüketi mesâ'ili'l-hilâf*. thk. Habîb b. Tâhir. 2 Cilt. b.y.: Dâru İbn Hazm, 1420/1999.

- Kādî Abdülvehhâb, Ebû Muhammed b. Alî b. Nasr et-Tağlibî el-Bağdâdî. *‘Uyûnü’l-mesâil*. thk. Alî Muhammed İbrahim. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1430/2009.
- Kaffâl eş-Şâşi, Seyfüddîn Ebû Bekr Fahrü’l-İslâm Muhammed b. Ahmed b. el-Hüseyn eş-Şâşi el-Fârikî. *Hilyetü’l-‘ulemâ’ fi ma‘rifeti mezâhibi’l-fukahâ’*. 8 Cilt. thk. Yasin Ahmet İbrahim Derake. Ammân: Mektebetü’r-Risâleti’l-Hadîse, 1988.
- Karâfî, Ebü’l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs b. Abdirrahmân el-Mısırî. *ez-Zahîra (fi’l-fıkħ)*. 14 Cilt. thk. Muhammed Haccî vd. Beyrut: Dâru’l-Ğarbi’l-İslâmî, 1994.
- Kâsânî, Alâuddîn Ebû Bekr b. Mes’ûd b. Ahmed. *Bedâ’i’u’s-şanâ’i’ fi tertîbi’s-şerâ’i’*. 7 Cilt. b.y.: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1327/1328.
- Kudûrî, Ebü’l-Hüseyn Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed b. Ahmed. *Muhtaşaru’l-Kudûrî*. thk. Kâmil Muhammed Uveyda. Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1418/1997.
- Lahmî, Ebü’l-Hasan Alî b. Muhammed er-Rebeî el-Kayravânî. *et-Tebşıra*. 14 Cilt. thk. Ahmed Abdülkerîm Necîb. Katar: Vizâretü’l-Evkâf ve Şûünü’l-İslamiyye, 1432/2011.
- Mâlik b. Enes, Ebû Abdillâh Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî. *el-Muvaţta’ (rivâyetü Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî)*. thk. Abdülvehhâb Abdüllatif. b.y.: el-Mektebetü’l-İlmiyye, ts.
- Mâlik b. Enes, Ebû Abdillâh Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî. *el-Muvaţta’ (rivâyetü Yahyâ b. Yahyâ el-Leysi)*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Beyrut: Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, 1406/1985.
- Mâverdî, Ebü’l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî. *el-Hâvi’l-kebîr fi mezhebi’l-İmâm eş-Şâfi’î şerħu muhtaşaru’l-Müzenî*. 19 Cilt. thk. Alî Muhammed Muavvid – Âdil Ahmed Abdülmevcûd. Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1419/1999.
- Mâzerî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Ömer et-Temîmî es-Sıkîllî. *Şerħu’t-Telkîn*. 5 Cilt. thk. Semâhatü’s-Şeyh Muhammed el-Muhtâr es-Selâmî. Beyrut: Dâru’l-Ğarbi’l-İslâmî, 2008.

- Merginânî, Ebü'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Fergânî. *el-Hidâye fî şerhi bidâyeti'l-mübtedî*. 4 Cilt. thk. Talâl Yusuf. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, ts.
- Mevsilî, Ebü'l-Fazl Mecdüddîn Abdullâh b. Mahmûd b. Mevdûd. *el-İhtiyâr li-ta'lîli'l-Muhtâr*. 5 Cilt. ta'lik: Mahmuf Ebû Dakîka. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1356/1937.
- Mevvâk, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yûsuf b. Ebî'l-Kâsım el-Abderî el-Gırnâtî. *et-Tâc ve'l-iklîl li Muhtaşarı Halîl*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1416/1994.
- Meydânî, Abdülganî b. Tâlib b. Hammâde el-Guneymî ed-Dımaşkî. *el-Lübâb fî şerhi'l-Kitâb*. 4 Cilt. thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd. Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, ts.
- Molla Hüsrev, Muhammed b. Ferâmûz. *Dürerü'l-hükkâm fî şerhi Ğureri'l-ahkâm*. 2 Cilt. b.y.: Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabiyye, ts.
- Muvaffakuddin İbn Kudâme, Ebû Muhammed Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed el-Cemmâilî el-Makdisî. *el-Kâfî fî fıkhi'l-İmâm Ahmed*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1414/1994.
- Muvaffakuddin İbn Kudâme, Ebû Muhammed Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed el-Cemmâilî el-Makdisî. *el-Muğnî*. 15 Cilt. thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî - Abdülfettâh Muhammed el-Hulv, Riyad: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 1417/1997.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî. *Şahîhu Müslim*. 5 Cilt. thk. Muhammed Fuâd Abdulbâki. Beyrut: Dâru't-Turâsi'l-Arabî, 1374/1955.
- Müzenî, Ebû İbrâhîm İsmâil b. Yahyâ b. İsmâil el-Mısrî. *Muhtaşaru'l-Müzenî. (Şâfiî'nin el-Ümm adlı eserinin içinde)*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fıkr, 1410/1990.
- Nesâî, Ebû Abdirrahman Ahmed b. Şuayb. *es-Sünenü'l-kübrâ*. thk. Hasan Abdülmun'im Şelbî. 12 Cilt. Beyrut: Müessetü'r-risâle, 1421/2001.

- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Müri. *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzeb*. 20 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Müri. *Ravzatü't-tâlibîn ve 'umdetü'l-müftîn*. 12 Cilt. thk. Züheyr eş-Şâviş. Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1412/1991.
- Râfiî, Ebü'l-Kâsım Abdülkerîm b. Muhammed b. Abdilkerîm el-Kazvînî. *el-'Azîz şerhu'l-Vecîz eş-Şerhu'l-kebîr*. 13 Cilt. thk. Ali Muhammed Muavvid - Âdil Ahmed Abdülmevcûd. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1417/1997.
- Recrâcî, Ebü'l Hasen Alî b. Saîd. *Menâhicü't-tahşîl ve netâicü le'tâifi't-te'vîl fî şerhi'l-Müdeveneti ve halli müşkilâtihâ*. 10 Cilt. thk. Ebü'l-Fadl ed-Dimyâtî - Ahmed b. Alî. b.y.: Dâru İbn Hazm, 1428/2007.
- Rûyânî, Ebü'l-Mehâsin Fahrülislâm Abdülvâhid b. İsmâîl b. Ahmed. *Bahrü'l-mezheb fî fûrû'î mezhebi'l-İmâm eş-Şâfi'î*. thk. Târiq Fethî es-Seyyid. 14 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1430/2009.
- Semerkandî, Ebû Bekr Alâüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed. *Tuhfetü'l-fukahâ'*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1414/1994.
- Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed. *el-Mebsût*. 31 Cilt. Beyrut: Dâru'l-ma'rife, ts.
- Sıkillî, Ebû Bekir Muhammed b. Abdullah b. Yûnus et-Temîmî. *el-Câmi' li-mesâili'l-Müdevvene*. 24 Cilt. thk. Komisyon. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1434/2013.
- Sifil, Ebubekir. "Kıraat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/433-434. Ankara: TDV Yayınları, 2022.
- Siğnâkî, Hüsâmüddîn Hüseyin b. Alî b. Haccâc el-Buhârî. *en-Nihâye şerhi'l-Hidâye (Şerhu Bidâyeti'l-mübtedî)*. 25 Cilt. thk. Komisyon. Câmiatü Ümmi'l-Kurâ, Külliyyetü'ş-Şer'ati ve'd-dirâseti'l-İslâmiyye, Merkezü'd-Dirâseti'l-İslâmiyye, Yüksek Lisans Tezi, 1435-1438.
- Şemseddin İbn Kudâme, Ebü'l-Ferec Abdurrahmân b. Muhammed b. Ahmed el-Makdisî. *eş-Şerhu'l-kebîr alâ metni'l-Muḳni'*. 12 Cilt. thk. Muhammed Reşid Rızâ. Beyrut: Dâru'l-Kitâbî'l-Arabî, 1403/1983.

- Şîrâzî, Ebû İshâk Cemâlüddîn İbrâhîm b. Alî b. Yûsuf. *el-Mühezzeb fî fıkhi'l-İmâm eş-Şâfi'î*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- Şîrbînî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatîb el-Kâhirî. *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'ânî elfâzi'l-Minhâc*. 6 Cilt. thk. Alî Muhammed Muavvid - Âdil Ahmed Abdülmevcûd. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1415/1994.
- Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hacrî el-Mısırî. *Şerhu meâni'l-âsâr*. thk. Muhammed Zehra en-Neccâr - Muhammed Seyyid Câdü'l-Hak. 5 Cilt. Beyrut: Alemü'l-kütüb, 1414/1994.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd). *es-Sünen*. 5 Cilt. thk. Ahmed Muhammed Şâkir - Muhammed Fuâd Abdalbaki ve İbrahim Adve Avd. Mısır: Şirketü Mektebe ve Matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1395/1975.
- Vâhidî, Ebü'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed en-Nisâbûrî. *el-Vasîf fî tefsîri'l-Kur'âni'l-mecîd*. 4 Cilt. thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd vd. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1415/1994.
- Zebîdî, Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdirrezzâk el-Bilgrâmî el-Hüseynî. *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*. 40 Cilt. b.y.: Dâru İhyâü't-Türâs, 1422/2001.
- Zerkeşî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Mısırî. *Şerhu'z-Zerkeşî 'alâ Muhtaşari'l-Hırakî*. 7 Cilt. Riyad: Dâru'l-Ubeykân, 1413/1993.
- Zerrûk, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Ahmed b. Muhammed b. İsâ el-Burnusî el-Fâsî. *Şerhu'z-Zerrûk 'alâ metni'r-risâleti li'bn Zeyd el-Çayrevânî*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1427/2006.
- Zeylâî, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Muhammed. *Naşbü'r-râye li tahrici ehâdîsi'l-Hidâye*. thk. Muhammed Avvâme. 4 Cilt. Beyrut: Müessetü'r-reyyân, 1418/1997.
- Zeylâî, Ebû Muhammed Fahrüddîn Osmân b. Alî b. Mihcen b. Yûnus es-Sûfî el-Bâriî. *Tebyînü'l-hakâ'ik şerhu Kenzi'd-dekâik*. Bulak: Matbaatü'l-Kübra'l-Emîriyye, 1313.